

83.3(2p=Банк)

M 22

C 9776

Министерство

Полномочия

Министерства

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР АССР-ни ДЖАРЫКЪЛАУ
МИНИСТЕРСТВОСУ
УСТАЗЛАНЫ БИЛИМЛЕРИН КЕТЮРЮЧЮ ИНСТИТУТУ

ДАЛХАТ МАММЕЕВ

КЯЗИМ МЕЧИЕВ

(Октябрь революциягъа дери
чыгъармачылыгы)

КБАССР
Республиканская библиотека
им. Н. К. КРУНСОИ
г. р. Панаура, Нальчик, 2

КЪАБАРТЫ-МАЛКЪАР КИТАБ БАСМА
НАЛЬЧИК 1966

Б^{8С}(Балк.)
М22

Китабны джууаблы редактору
Ахмат Джунусович Будаевду

7-2-2
Б3-66М

Емюрлени саркъыуунда халкъланы культура хазна-ларын багъалауда марксизмни-ленинизмни мурдорун салгъанла миллетлени уллулугъуна-гитчелигине къараб бѣлмей, хар миллетни джашау халына кѣре культу-ра байлыкълары болгъанын туура этгендиле. Ала, хар миллет гитче, уллу болса да, битеу дунияны культура-сына кеслерини магъаналы юлюшлерин къошханларын эм аны бла ъхтемленгенлерин кѣргюзтгендиле.

Малкъар халкъы да кесини историясында бай культу-расын къураб, ъсдюрюб келгенди, ол культура совет халкъланы культураларыны ичинде тийишли джерни алады. Ол культураны джаратылыу, ъсюу, чыныгъыу джолун тинтиу иши кесини излеучюлерин сакълаб тура-ды. Малкъар халкъны фольклору, профессионал лите-ратурасы джашау бла байламлы этилиб, илму джол бла энди тинтилиб башланганды.

Хар миллетни историясында ъхтемленирча айтхы-лыкъ адамлары болады. Ол миллетдеги адамлыкъ къыймат, культура къолай, интеллектуальна дараджа аллай адамлада ачыкъ кѣрюнюб, миллетдеги джангы-чылыкъны, чыгъармачылыкъны ич онглары берлик хайыр аллайланы юсю бла кѣрюнеди.

Малкъар халкъны ъсююн белгилеген уллу фахмулу адамларындан бирлери Кязим Мечиевди.

Бу гитче китабчыкъ Кязимни революциягъа деричи чыгъармачылыгъыны юсюнден джазылгъан ишиди. Мында Кязимни поэзиясын толу тинтирге онг джокъду. Аллай уллу борчну тамам джалчытыуну ишин автор базыныб кесине да алалмайды.

Кязим Мечиев 1859 джылда Шыккы элинде джарлы юйюрге туугъанды. Атасы Бекки аны темирчиликге юй-ретеди эм арабча окъургъа береди. Алай, Кязим арабча не кѣб окъуса да, Мекгагъа эки кере барыб келсе да, ол

узакъ джашауунда не эфендилик, не хаджилик этмегенди. Хар заманда да темирчи болуб тургъанды.

Қазим Мечиев Октябрь революциягъа къууанчлы тубейди. Азатлыкъ джашау берген насыбны джырлайды, джамауат кюрешге тири къатышады. Джангы джашау ызны кючлерге чакъырады.

Коллективизация башланганда бек алчыладан болуб колхозгъа киреди, колхозну темирчиси болады.

Малкъар халкъны литературасына мурдор салгъан уллу классик Қазим Мечиев 1945 джылда 12-чи декабрде Қъазахстанда ёлгенди.

* * *

Қазим Мечиев халкъ джашауну кертилигин терен суратлагъан сёзге къызгъанч, магъанасы бай, тили шатык, ниети кирсиз сууча ачыкъ назмуланы, лиро-эпикалы поэмаланы къоюб кетгенди. Ол джазыб къалдыргъан поэтикалы хазна совет халкъланы культура байлыгына белгили юлюш болуб къошулгъанды, бизни халкъны культура къыйматы ёрлеген тѣппени дараджасын кѣргюзтуб тургъанды. Ол чыгъармаладан биз акъылман-демократны джашаудагъы болумну, тюрленуленни, халкъны къыйынлы халыны, адамлыкъ къыйматны, тюзлюкню юсюнден сагъышларын, философия оюмларын, тилек-умутун, насыбха итиниуюн, джюрекдеги излеучюлюк тынгысызлыкъларын, уллу кѣллю сабырлыкъланы кѣрюб болмагъан сагъайуулукъну кѣребиз. Қазим бизге къойгъан духовна ырысхы малкъар халкъны культурасыны историясында чексиз джетишимлери ни бирича бутхузланмай джаныб турлугъу баямды.

Аны джазгъанлары башха тилеге кѣчюрюлгенин, газетлеге, журналлагъа басмаланганын айтмагъанда, джыйымдыкъ китаблагъа киргенлерин сагъынмагъанда, ана тилде эки кере китаб болуб чыкыгъандыла. 1938 джылда «Мени сёзюм» деген ат бла гитче китабчыгъы, 1959 джыл'а, «Қазим. Сайлама чыгъармалары» деген ат бла бизге белгили чыгъармалары хазна къалмай басмалангандыла.

Алай Қазим джалан ол чыгъармаладан башха джукъ джазмагъанды деб киши айталлыкъ туююлду. Ала Қазимни фахмусу джаратхан уллу поэтика ырысхыны бизге белгили аз кесекчигидиле Шѣндю да аныкыла болгъаны ачыкъланмай, халкъ аузунда айтыла,

фольклоргъа айланганларыда кёб боллукъду. Бир-бирлери уа уруш джылларында, Орта Азиягъа кёчюрюлгенде атсыз-чуусуз тас болгъандыла. Аланы излеу, джыйыу, тинтиу, тизгини бла къурау эм окъуучулагъа хазырлауну проблемасы кесини излеучюлерин сакълайды.

Кязимни басмаланган китабларында чыгъармала джазылгъан джылла кёргюзтюлюб тура эселе да, алагъа сагъайыб къараргъа керекбиз, ол даталаны арсарсыз тюзге санаргъа кыйынды. Аны чыгъармаларыны хронологиясы ахырына дери ийнанырча алыкъа ачыкъланмагъанды. Анда-санда бирлерин болмаса, революциягъа дери джазылгъан назмуларыны къайсысы алгъа, къайсысы артда джазылгъанын билирге да кыйынды. Ма ол себебден, аны чыгъармачылыгъын тинтгенде, ол чыгъармачылыкъны ёсюу халын тюз, керти бериу бек ауур ишледенди. Алай болса да, ол чыгъармалада айтылгъан магъаналагъа, ала кёргюзтген ишлеге, ол ишле болгъан кезиуде джамауат джашаугъа, Кязим бла бир кезиуде джашаб, аны бла ахшы шагърей болгъан адамланы эскертиулерине терен эс буруб къараб, аны чыгъармачылыгъыны, аны акъылманлыгъыны чыныгъыууну процессин кёрюрге боллукъбуз.

Мечиев джаза башлагъан заманны юсюнде да толу ийнанырча ачыкълыкъ джокъду. Бир къарагъанда ол даулашлыгъа ушамайды. Кязимни юсюнден бир зат джазгъанланы барысы да 1890-чу джылны кёргюзтедиле. Ол акъылгъа авторла къалай келдиле? деген соруу тууады. Баям, аланы барысы да 1940 джылда литература ингиринде Кязимни «Мен назмула джазыб эртде башлагъанма, андан бери 50 джыл болады»,¹ — дегенинден ол айтыуну чыгъаргъан болурла. Кертиси бла да, кесини къачан джаза башлагъанын поэтни кесинден уста ким билликди? деген оюм да чыгъады.

Алай ол затха иги эс буруб къарасанг, анга ийнаныргъа кыйынды. Ол ишеклениулени себеби Кязимни таныгъанланы эскериулери биле Сёз ючюн, Кязимни къайыны Шауаев Зулкъарней деген къарт Кязим бек гитчеликден окъуна сёзге уста болуб, джырла тагъаргъа эртде къармашханды дейди. Ол затланы биз Т. Холаханов, С. Настаевча Кязимни уста таныгъан къартла-

¹ Газета «Социалистическая Каб.-Балкария», 14 июня 1940 г.

дан эм шендююлю акъсакъл поэт С. Шахмурзаевдан да эштгенбиз. Уруш башланьрдан аз алгъа Кязим Мечиевге кѣб кере тубеген Къайсын Кулиев, Керим Отаров да Кязим алагъа джазычулукъ ишни сабийликде башлагъанын кеси айтханды дейдиле.

1938—1940 джыллада Кязимге секретарлыкъ этиб тургъан Додуев да: «Мен джыр тагъыб гитчеликден тебегенме деб айтханын Кязимден эшитгенме» деб эскертеди.

Ол ишни бир джаныды. Кязимге 1890—джыллада 30—31 джыл болгъан эди. Ары дери джазмай тургъан адам ал атламында окъуна ол бизге 1890 джыл джазылгъанды деген чыгъармаланы бераллыкъды деб ийнаналлыкъ туююлбюз. Ол назмулагъа иги эслеб къарасакъ, алада юйренчек ыз билинмейди. Кесини энчи почеркин излеб, джазаргъа юйрене тургъан адамны къолундан аллай магъаналары терен, суратлауу кючлю, социальна позициясы ахырына дери ачыкъ, артыкъ сѣзсюзлюк, формасыны алапатлыгъы шарт кѣрюнген чыгъармала хазна чыкъмайдыла. Ол назмуланы къайсысын алыб къарасанг да алада джазычулукъ хунерге уста юйренген, фахмусун бийикликге чыгъара билген, джазыу ишинде керекли сынауу болгъан поэтни къолызы кѣрюнеди.

Да сора Кязим ол джылны (1890 дж.) нек кѣргюзтеди? Баям, ол ары дери джазгъанларын халкъны духовна ырысхысын байыкъландырлыкъ къыйматлы затха тереген болмаз, ол назмугъа къаллай бир чексиз уллу магъана бергени уа эртдеден бизге белгилиди. Кязимни битеу поэзиясыны баш къыйматы болгъан урунганлагъа джакъ басычулукъ, унукъдуруучулары терслеу ауазы аны бек алгъа джазылгъан чыгъармаларында окъуна бек кючлю болгъанына эс бурсакъ, Кязим чыгъармачылыкъгъа эртде юйрене башлагъанын кѣрлюкюз.

Кязим Мечиевни чыгъармачылыкъгъа итиниую, кесини фахму байлыгъыны сынаб кѣрюню медрседе окъуб тебегенде окъуна башланганды. Табийгъатдан фахму бла акъыл юлюшню чомарт алгъан, къызыу джур, али Кязимни ол итиниуюн, чыгъармачылыкъгъа кѣллениуюн уятхан себеблени, аны узакъ заманладан бери джаратыла келген фольклордан эм джахиллигин

джоуб, шаркъ поэзияны окъургъа онг табханындан из-
лерге керекбиз.

Қязимни чыгъармачылыгына хар заманда да кюч-
къууат бериб тургъан таркъаймаз юч уллу шаудан
ачыкъ кёрюнедиле.

Аланы биринчиси, бизни халкъ ёмюрлени саркъыуун-
да къурай, айта, туудукъдан туудукъгъа къалдыра кел-
ген сейирлик бай фольклорду. Қязимни поэзиясы халкъ
фольклорну тохтаусуз терен юйрениуню барыуунда къа-
натланыб байыкъланганды.

Экинчи шаудан'а, шаркъ миллетлени классикалы
поэзиясыны айтхылыкъ чыгъармалары эдиле. Қязим бу-
рунгу таджик, узбек, фарс, араб классиклени чы-
гъармалары бла ахшы шагърейлениб, юзмей окъууун
узакъ джашауунда тохтатмай бардыргъанды. Кесини
джазыучулукъ хунерин кючлендирир ючюн кюрешген-
ди. Ол Низамини, Фирдоусини, Физулини, Навоини ат-
ларын хар заманда да уллу суймеклик, терен хурмет
бла сагъына, кесини устазларына терегенди. Малкъар
халкъны культурасы, литературасы Қязимни чыгъарма-
чылыкъ кючю уянган кезинде ёсюб джетген дара-
джаны заманында сейирлик литератураларында узакъ
ёмюрлюк сынаулары болгъан шаркълы миллетлени
классикалы поэзиясына таяныуну кеси окъуна бизни
халкъны культурасыны историясында прогресс эди.
Аны себебли ол заманлада уллу орус эм Европа литера-
тураларындан хайырлы юйренир онг аз болгъанды. Ол
уллу ырысхы бла кеси чыгъармачылыгын байыкълан-
дырыб Қязим магъаналы иш этгенди. Алай ол шауданла
Қязимни фахмусуна джангы кюч, джангы къууат бериб
байыкъландыргъанлыкъгъа, аны фахмусуну терен кеси
энчи халлылыгын дженгалмагъандыла, аны поэзиясын
джалгъан ауазлыкъгъа, башханы эриклеучю дегенча
халгъа элталмагъандыла.

Қязим уллу эм деменгили художникча, ол шаудан-
ланы поэтикалы культураларын кесини чыгъармачылы-
гына терен сингдириб критикалы кёз бла къа-
райды. Кесини чыгъармачылыкъ бетин бузарча затланы
алмайды, халкъ джашауну уллу кертилигин ачыкъ су-
ратларгъа болушурча юйренеди. Ол культураланы кенг
байлыгындан юйрениу бла Қязим кесини поэзиясын
суратлауну джангы кереклери бла эм духовна дуниясын
джангы ниетле бла байыкъландыргъанды.

Ол биз айтхан шауданла Қязимни чыгъармачылыкъ хунерине берген хайырлагъа иги эс буруб къарасакъ, аланы къайсысы къайсы кезиуде баш магъананы тутханын, ала поэтни фахмусу бла айырылмазча биригиб, бир бирге алаamat сингиб, сейирлик чыгъармаланы къалай джаратылгъанын кёрюрге боллукъбуз.

Қязимни чыгъармачылыгъыны ючюнчю эм баш шауданы уа,— ол кеси мардасыз уста билген халкъны джашаууду. Горький айтханча, аны джашауда кёргени, билгени ассыры кёбден, тенгсизлик джашау ызда урунганланы азабланыууна ассыры джарсыгъандан ол тауушсуз тѣзюб туралмагъанды. Кёргенин-кёргенлей джазыб, артыкълыкны дунясыны керти бетин ачаргъа, анга налат берирге джашау кеси сеbeb болгъанды.

Қязим Мечиевни XIX ёмюрню ахырында, XX ёмюрню башында чыгъармалары таулуланы ол кезиудеги джашау болумларын, аланы джашауда тутхан орунларын, джамауатны эм энчи адамланы историялы къадарларын суратларгъа, социальна тенгсизликни тамырын ачаргъа джоралангандыла. Ол кесини ал чыгъармаларында окъуна халкъыбызны джашау джолуна сынау кѣз бла къарагъан, халкъны алгъа, прогрессге чакътыргъан адам болгъаны ачыкъ кёрюнеди. Қязимни ол чыгъармалары халкъ фольклоруна бек джууукълугъу, фольклордача мында да урунганланы муратниетин, сагъыш-къайгъысын берирге усталыгъы кючлю сезиледи.

Алай, ол джууукълукъла бла бирге, Қязимни назмалары халкъ фольклорундан эсе биле-биле айырмалыгъы да барды. Қязим чыгъармаларыны бир тизгининде да халкъ чыгъармачылыгъыны сѣз къурау культурасын эртдеден джорюген джорукъну халында къайтарыб бермейди. Битеу сѣз байлыгъы да, сыфатлаулары да, сѣзлени къурау амаллары да Қязимни поэзиясында халкъ чыгъармачылыгъындан эсе къайда бек теренлетилгендиле. Поэтни джашауну сезиую, аны ангылау халы уа ачыкълагъан джангы оюмла, сезимле бла кючлетилгендиле. Халкъ чыгъармачылыгъында кючлюлюк бла ачыкълыкны Қязим джангы бийикликге кѣтюралгъанды. Мечиевни чыгъармаларыны ниетлери да, итиниюу, кѣллениулери да халкъ поэзиясындагъыладан башхады. Бу чыгъармалада ол кезиудеде джашау ызны болум халыны чюйреликлерин, ол кезиудеги таулу элдеде социальна артыкъ-

лыкъны терслеу, элдеги джашау төрелени эртдеден бери джюрютюлген осал адетлерин сөгюу бек кючлюдю. Джахилликни, къарангылыкъны, тау бийлени мурдарлыкъларын джюрекни оту бла терслеу, эркин кымылдар къарыуу болмай, джюкълукъну ийисли туманында тунчукъган унукъганлагъа джакъ басыу, ала джанлы болуу фахмулу берилгенди.

* * *

Кязимни революциягъа дери джазылган чыгъармачылыгында мотив социальна тенгсизликни кѳргюзтюу, байла бла бийлени эм урунганланы араларында келишиусюз чюйреликни, ол эки къаджау социальна къауумдагы мурат, ниет, борч башхалыкъланы ич халын ачыб кѳргюзтюу болганды. Ол илишанны биз поэтни бизге белгили бек алгъа джаратылган чыгъармаларындан окъуна эслейбиз.

Озган ёмюрню ахырында, XX ёмюрню баш джылларында джашауда болган историялы уллу тюрлениуле ол заманны фахмулу адамларыны эслерин унукъганла бла унукъдуруучуланы орталарында мардасыз терк джютюлене келген конфликтге бурганды. Ол келишиусюзлюкле къайдан чыкъганын эм къайсы ыз бла барлыгыны юсюнден джууаб излерге тюртгенди. Ма ол джаны бла къарагъанда джашауда болумланы терен ангылау эм аны суратлау джанындан Кязимни чыгъармалары бек алгъа кетгендиле. Алай аны бла бирге ол чыгъармаларында поэтни феодальна-патриархальна джашауну юсюнден оюмлары ахырына дери ачыкъланыб, бир системагъа джыйылган социологиялы теория халда берилгенди дерге джарамайды.

Ол кезиуде таулула джетген джашау формацияны төбенлигинден демократ-поэт класс джиклениуню политика-экономика мурдорун анализ этиуден узакъ эди. Ол джалан да классланы байлыкъгъа, ырысхыгъа, власта болган халларын ачыкъ кѳралганды. Алай болганлыкъгъа, малкър джамауатны (обществону) бир бирге къаджау сюелген, къайнатса къаны кѳшулмаз эки джау къауумгъа юлешиннгенин айтмакълыкъны, ол оюмгъа келмекликни кеси окъуна Кязимни терен акъылманлыгын ачыкълайды. Кязимде политика сезимлилик кючлю эди. Ол'а джашауда болумну тюз эслерге бо-

лушханды. Қязим Мечиевни поэзиясында социальна мотивлени биз бек алгъа аны тиширыулары азатлыгъына джораланган назмуларында кёребиз. Ол чыгъармалада бек баш оюм: джашау ызда социальна тенгсизлик тургъан къадар бирге тиширыулары адамлыкъ кыйматлары тюшюрюлюб, малны кыйматына дери чёкдюрюу кетерлик туююлдю демекликди. Ол оюмгъа поэт алай бош келиб къалмагъанды. Аны ючюн ол уллу чыгъармачылыкъ излеуню процессин бардыргъанды.

Тиширыулары азатлауну проблемасын бек алгъа Қязим башламагъанды. Ёмюрлени саркъыуунда адам улуну сансыз кёб алчы адамлары ол ишге кёб акъыл буруб, заманларын бериб, уллу кыйын салгъандыла. Халкъ фольклоруна къарасанг да ол мотивле бек кючлю болгъанын кересе. Аны юсюнден А. М. Горький былай джазгъанды: «Хазна къалмай, битеу дунияны халкъларыны фольклору тиширыулары акъыллылыкъларын, аланы табигъатха великлерин, хар неге да айтхылыкъ уста болгъанларын кёргюзтеди»¹.

Тиширыулары эркин этерге чакъыруу мотивле Шаркъ классиклени эм Шаркъ халкълары фольклорунда кючлю болгъанды.

Малкъар фольклорну халкъ поэмаларында, ийнарларында, суймеклик тарыгъуларында, юйдеги джашауну юсюнден джырлада, тюрю-тюрю жомаклада да таулу тиширыулары юсюнден кёб айтылгъанды. Алада кызла-къатынла, эр кишилени чынтды тенглерича, акъыллыла, джигерле болуб бериледиле. Сёз ючюн, «Ёлюб кетсем не этеренг?», «Гюнахлы»² дегенча фольклор чыгъармаланы айтсакъ боллукъду. Алай ол чыгъармаланы кёбюсюнде эркинликге таралгъан, тузакдан ычхыналмай тыпырдагъан, мугурлукъгъа дженгдирген тиширыулары сарнаулары, кёз джашлары, тарыгъулары берилгенди. Қязим кесини поэзиясында таулу тиширыулары д. треклеринде болгъан затлары ачады, татлы умутларын, терен оюмларын, тилеклерин, итиниулерин береди. Анга дери бизде айтылгъан халкъ джырлада, фольклорда уа, кёбюсюнде, тиширыуну бушуулу къада-

¹ А. М. Горький. Соч. т. 27, стр. 183. Москва. 1953 г.

² Малкъар поэзияны антологиясы. Нальчик. 1959 дж., 114-119 бетле.

рыны тыш халын бериу бла чекленгендиле. Кязим таулу тиширыулары суймекликлерини тазалыгын, аланы суймекликге кертчиликлерин, суймеклик ючюн, насыб ючюн джигит кюрешгенлерин, аланы джюрек халаллыклары, асыллыклары, эгоизмге дженгдирмегенликлерин, ишге кьаты, тэзюмлюклерин уллу хурмет бла кэргюзте, социальна тенгсизлик аланы да мал халына тюшюргенин ачуулары бла ачыклайды.

Поэт кесини ал джазылган чыгьармаларында таулу тиширыуу онгсузлугун бушуулу кьадарын суратлауу башха проблемаланы ичинден бош сайлаб алган болмаз. Ол сайлауу себебин эпоханы халындан, таулу тиширыуу мал орнуна сатдырган джашау ызга, тиширыулары джашауда сыйсызлыкларына поэти кьарау халындан, аны фахмусуну табийгьатындан излерге керекди

Аны юсюне, малкьар халкь тиширыулагьа эркинликни элпегирек бергенча кэрюнген тау миллетлени бири эди. Кертиси бла да бизде тиширыугьа кьол кэтюрюу, анга аман селешиб, аны бла туююшгени кьой, аны кьатында сылыкь селешуу окуна бедишли ишге саналгьанды. Ауур ишни таулу тиширыугьа этдириу намыссыз ишге тергелгенди. Аны юсюне, юйге оноу да хар не да таулу тиширыуу кьолунда болуб, эр кишиле хар нени да маджара, тышда айлана юй оноугьа кэбюсюнде кьатышмагьандыла. Ол'а бизде матриархатны кэб затлары сакьланганын кэргюзтеди. Андан сора да ислам келгинчи, кьызы кьалынга сатыу болмагьанын белгилейдиле¹.

Алай тиширыулада ол тенглик алдаулу тенглик болгьанын, таулу тиширыулары халларына ол чарлыкьны ичинде кьарасанг, бирси тау миллетледеча, мында да тенгсизликни бек ушагьысыз болуму тургьанын кэресе. Ол артыгьыракь да суймекликде, энчи насыб, юйдеги джашау кьурауда, джамауат ишде кэрюнеди. Ислам кьатыдан кьаты синге келгени кьада, капитализм хар затны товаргьа айландыргьанча, таулу тиширыула да сатлыкь товарны орнуна тюшедиле. Матриархатны ахыр элементлери тас боладыла. Ма ол затланы Кязим уста кэрюб, терен ангылайды, битеу чыгьармачылыкь уста-

¹ *Тепцов*. «Очерк жизни и быта Урусбиевцев», «Терские ведомости». 1890 г. стр. 83.

лыгъы эм уллу акъылманлыгъы бла тиширыула азатлыгъы ючюн сюеледи. Аны философлугъуну — акъылманлыгъыны дагъыда бир шагъаты: ол, заман озадан оза баргъаны къадар, тиширыуланы онгсузлугъу кючлене келгенин ангылагъанда да, исламгъа дери эски джашауну аламатха тергеб, бурундан къалгъан осал адетлени махтамайды, ол озгъан, эртдеги джашауну оздуруб махтауладан узакъды. Джашау тохтаусуз алгъа барлыгъын ангылаб, прогрессни ызы бла алгъа барырча чакъырады

Кязим Мечиевну «Тау башында тау болмаз», «Санга къайыкъ бла баргъа», «Къоншубуз» деген чыгъармалары кеслери алларына тиширыуланы джашауларында белгили бир затны юсюнден авторну ниетин ачыкътай эселе да, ала джашауда бир уллу затны юсюнден айтыллыкъ магъаналы иште хазырланган суратлау юлюге ушайдыла. Ала окъуучуланы акъылларын-эслерин джашауну юсюнден айтыллыкъ терен магъаналы хапаргъа хазырлайдыла. Ма аны «Тау башында тау болмаз» деген тёрт тизгини:

«Тау башында тау болмаз,
Джангыз терекден бау болмаз.
Къылыч джара сау болса да,
Сюймеклик джара сау болмаз»

Ол тизгинледе таулу къызланы сюймекликлерин, джюрек отларын джукъгъа тергемей, асыл сезимлерин сатыу-алыу къаугъасында (къалын-берне) балчыкъгъа малтаргъа кюрешген эски дунягъа: тутхан джолугъуз терсди, таулу къызны джюрегинде да сюймеклик мыдыхы къайнайды деб, ачыкъ сюелген чынтды адамны ауазы барды. Алыкъа ол тизгинледе терсликни адреси ачыкъланмагъанды. Джалан да окъуучулагъа болгъан затны унутмагъыз, кёрмей, сезим сокъуру болуб джюрюмегиз деген эскертиудю. Аны юсюне, бир къарагъан адамгъа автор тизгинлени къуруларын бериуден да къачмагъанча кёрюнеди. Айтылгъан магъанагъа тийишлиси болмагъан строфаны ал эки тизгини къурлай кетиу фольклорну илишанларынданды. Ала фольклорда кёбюсюнде не интонацияны бир бийикликде эл-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 31 бет.

тир ючюн, не да бир итиниуде (темпде) ритми берир ючюн, не да рифмасы ючюн хайырланыладыла. Фольклордан юйрениуню диалектикасына тюшюндегенле, аллай чырмаулагъа абына, кѣб кыйналадыла. Кязим да фольклордан кѣб юйренгенди. Андагъы тил байлыкъны тематика, жанр элпекликни, ачыкъ ангылашынуулукъну поэзиясына сингдиргенди. Алай, ол фольклорну чыгъармачылыкъ джол бла юйрениб, аны андан ары теренлетгенди. Джашау кертиликни болуб тургъан суратын джалан фольклор ызда берирге болмазын билгенди. Юйрениу фольклор бла чекленсе, бир жанлы, такъырлай къаллыгъын сезгенди. Европа не да оруслуланы литературасындан юйренир онг табмагъаны себебли, Шаркъ классиклеринден кѣб затха юйренирге тюшгенди. Ма ол юйрениуню бир шагъаты биз сюзе тургъан тѣрт тизгин назмуду. Кязим Мечиевге дери малкъар халкъны литература культурасы тѣрт тизгинли назмуну билмейди. Аны юсюнден артда айтыллыкъды

Кязим Мечиевну битеу поэзиясында да халкъ джырланы биз башда айтыб озгъан кемчилик белгилисини тыш тюрсюнюн тутханнга ушагъан жангыз чыгъармасы ол биз айтхан тѣрт тизгинди. Аны башында айтылгъан «Тау башында тау болмаз, жангыз терекден бау болмаз» деген тизгинлери бла «къылыч джара сау болса да, суймеклик джара сау болмаз» деген тизгинлерини бир бирге байламлыгъы джокъчады. Алай ол джокъчалыкъ алдаулуду. Себеби — ол параллелни юсю бла автор ич ассоциацияны къурайды. Авторну эстетика оюму «къылыч джара сау болгъанда да, суймеклик джараны сау болмазын» билдирун болгъанлыкъгъа, биринчи эки тизгин окъуучуну акъылын бир джерге джыйыб, сагъайыун кючлендиреди. Ол себебден, тыш байламсызлыкъ кѣрюнген тизгинде да поэт чыгъармада кеслери борчларын толтургъан магъана береди. Ол чыгъарма суйюу эркинликлери болмагъан таулу тиширыулада да суймеклик уллу болгъанын ачыкъ этгенди.

Не да аны ол джыл джазылгъан:

«Санга къайыкъ бла баргъа
Умут этгенем. Къайыгъым
Тюбю башына бурулуб,
Мен джарты джолда къалдым.

Мени ёнюю эштмейсе.
Атынгы айта джолгъа чыкъсам.
Джалан къая зынгырдауун
Эштеме, сени чакъырсам»¹ —

— деген назмусунда эки суйген джюрек бир бирге термилиб, къошулур онг табмай таралгъанларын айтады. Мында Кязим суйген джюреклени артыкълыкъгъа тёмей къычыргъанларын береди. Бу назмуда биринчи чыгъармагъа къарагъанда терсликни бети игирек ачылады. Окъуучу ол затны битеу терслиги джашау ызны табсызлыгъында болгъанын сезе башлайды. Ючюнчю назмусуна «Къоншубуз» деб аталады.

«Къоншубуз, оджакъ тютюнюнг
Дайым кёрюнюб турады.
Алай санга узакъ джолум,
Чегемден Багдадхачады»².

Мында бир бирни бек суйген джаш бла къызны къайгъылы болуму, татлы суймекликлери, аланы ол айырылыр чекге тыяндыргъан джашау болумгъа джюрек джарсыулары айтылады. Суймекликни юсюнден халпарны къыз айта эсе да, джаш да аны суйгени кёрюнсди. Аны себеби — къыз суймеклик муратына нек джетмегенин айта келгенде, чырмау болгъанланы сагъыннганда, сен мени суймединг деген тырман джокъду, экибизни суймеклигибизге чырмау болдула деген дау барды. Суймеклик узакъны-джууукъну билмейди, заманны тергемейди. Автор къызны суйген джашы къоншу болуб тургъанлай окъуна, Багдаддан да узакъды деу бла, ары баргъандан булха чырмау чыкъмаса, бауурланыб барыргъа тюшсе да, эки суйген джюрекли кюуаты бир бирге элтир эди демекликди. Алай джашау ызны терслиги суйюу дегенни джукъгъа да санамайды. Назмуда терслени атлары ачыкъ айтыладыла. Ала джашны атасы бла къарындашыдыла. Автор айтмай эсе да, джаш байыракъ, къыз'а джарлы юйден чыкъгъаныны палыхын кёребиз. Мында да суймекликни джаш адамланы насыбы деген асыл затны, джашау тарлыкъны кюйсюзлюгю хорлайды.

Поэт бизге ол назмусунда терсликни бетин ачыб, алресин жангылмазча этиб, ол терсликге налат бе-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик 1958 дж., 32 бет.

² Кязим. Санлама чыгъармалары. Нальчик 1959 дж., 33 бет.

ре эсе да, аны джаш адамла кеслерини насыблары ючюн тири кюрешгенлерин кёргюзтмейди. Автор аллай-ланы табхан да болмаз. Аны юсюне, ол героюла, джашау берген кыйынлыкъгъа хорлатыб, джарсыуларын айтыу бла чекленедиле. Алай ол окъуна чыгъармачылыкъ джигитлик, кёрюрге усталыкъ, джютюлюк эди. Ол заманлада тиширыуну сыйсыз этиб, малны сатханлай джюрютгендиле. Аланы аталары айтханнга, «некяхгъа» угъай дер онглары болмай тургъандыла. Ол адетни кесин да терсге тергемегендиле, себеби — кёб замандан бери джашау төреле алай болуб келгендиле. Ма ол терсликни чынтды бетин уста кёрген, аллай ишлеге къаны кыйнагъан, тюзлюкню ёкюлю болууну баш борчу суннган уллу поэтге окъуна аллай магъаналы проблеманы кётюрюр ючюн джашауда тюрлениуле болургъа керек эдиле. Ала болдула: феодальна-патриархальна адетле сёгюле башладыла. Къулчулукъ кетиб, Россияда революция кётюрюлюу къозгъалыб, капитализмни халлары кыйыр-бучхакъдагъы халкъгъа да джете келгенде, адамны кеси башына азатлыгъыны кыйгъысы таулулада да ачыкъ джайылады. Кязимни биз сюзген назмулары джашауну ол тюрлениуюнү сура-ты эдиле.

Кязим Мечиевни ол циклдагъы бек алаамат назмусу, малкъар халкъда эртде джыргъа айланнган «Тарыгъыуду». Аны поэт 1898 джылда джазгъанды. Аны джазылыууну юсюнден Кязим 1940 джылда 6-чы июнда кесини литература ингиринде былай дегенди: «Манга кеси эллилерибиз, башха эллиле да келиучю эдиле, аланы кимиси кесини бушууундан, кимиси къууанчындан джыр этеримми тилеучю эдиле... Бир кюн манга бир тиширыу келди. Ол кесини къаргъышылыкъ кыйын джашауундан манга хапар айтыб тарыкъды. Ол кеси суймей тургъанлай, джууукълары аны бир огъурсуз бай къартха эрге бергендиле. Ол тиширыу кеси уа бир джарлы юйню кызы болгъанды, чырайлы джигит джашны суйгенди. Алай кызыны ата-анасы, ол заманы кюйсюз адетлерине бойсуна, аны къадарын бушуулу этиб, суйгенинден айырадыла».¹

Ол тиширыуну кыйгъылы хапары поэтни терен са-

¹ С. Николаев, «Литературный вечер Кязим Мечиева». газ. «Соц. Каб.-Балк». 14 июня 1940 года.

гъышландырады, аны юсюне ол Шаркъ къралларында айланнганында, андагъы тиширыулары адам угъай, хайыуан окъуна тѣзмезча унукъгъан халлары поэтни ол ишге бютюн да терен кърарарча этедиле. Тиширыулары экинчи дараджадагъы адамгъа тергеуню социальна тамырын кеси ангыларгъа кюрешеди. Акъылман — демократ аллай тенгсизлик джалан ол хапарны айтхан къатында угъай, битеу тиширыулада болгъанын кѣралады. Ол себебден, поэт халкъны болумну осаллыгъына юйренчеклигин, джашауну халын джютю сезалмагъанын ууатырча, терсликлени джашырыргъа кюрешген чарсылыкъны чачарча чыгърманы джазаргъа дертленеди. Ол назму кыйынлыкъны кеси башындан сынагъан тиширыуну хапарлауу бла этилгенликге «социальна заказ» (В. В. Маяковский) эди. Алай биреуню тилеги бла этилген зат авторну джюрегинде джууаб табмай, аны джюрегин терен джарсытмагъан затладан болса, чынтды поэзия угъай, имитация тууады. Себеби — «Социальна заказны джалчытыр ючюн кеси классыны алчысы болургъа керекди, битеу фронтлада кеси классы бла бирге болуб, кюреш бардырыргъа керекди. Искусствону аполитичналыгъын ууатыргъа керекди»¹.

Ол себебден, назму джангыз адамны тарыгъыуу болуудан ѳгюб, ол кезиудеги таулулары джашауларыны кертиликде болуб тургъан суратын джыйышдырыугъа дери кѣтюрюледи.

Д. И. Бычков ол назму фольклор ызда джазылгъанды дейди. Ол бир джанындан кертиди, мында фольклор тарыгъыуу джырлагъа джууукълатхан ушашлыкъ ачыкъ кѣрюнеди. Алай ол тыш ушашлыкъды. Себеби — андагъы джашауну болуб тургъан керти халына берилиую, образлары ачыкълыкълары (конкретлиги), суратлау кереклерини бошлугъу, интонациясыны джангылыгъы, ниетини тенденциозналыгъы (джакъ басыуну ачыкълыгъы) — быланы барысы да фольклор джорукъдан ычхыналмагъан юйренчекни къол ызындан туугъан зат болмагъанын ачыкълайды. Ол назмуну магъанасы артыкълыкъгъа, адамны кесини джанына, санына эркин этмей, юйюкдюрген, азаб чекдириб тургъан джорукълагъа къаджау сюслемклики. Къарыусузлары джанына бо-

¹ В. В. Маяковский. Изб. произ. Гослитиздат, М. 1953 г., т. 2, стр. 481.

луб, аланы джашауларын, намысларын кьоруулагъан, тиширыуланы бугьоудан ычхындырыгъа кюрешген ол кезиуледе бек кыйын эди. Тюзлюкню бек терен сезиу, аны ючюн кьаты, таукел сюелиу уллу поэтлени биринчи шартлары болгъанды.

Ол заманлада таулулада уллу фахмулула дагъыда болгъандыла. Ала да тиширыуланы сатыуну-алыуну, аланы артыкъ инджилгенлерин да кьргендиле, кеси оюмларында ушагъысызгъа да терегендиле, алай, ачыкъ терслеб, демлешиб сюелир дараджагъа ёсалмагъандыла. Ол терсликге къаджау сюелир ючюн кьуру акъылдан сора да керекли затланы бири фахмуну джигитлигиди. Ол зат'а Кязимде чомарт эди Назму тарыгъыу халда барады. Къатын кеси сынагъан кыйынлыкъланы санай, кёз джашын тегеди. Чыгъарманы интонациясы хапарчыны болумуна кёре, бирде шош, бирде мудах, бирде терсликге налат берир ючюн ачы кычырыкъ болуу келеди.

Назмуда джарлы юйню джашын сюйген, ёхтем, акъыллы, субай, сёзге уста кызыны да, кесини насыбы ючюн кюрешалмагъан джашны да кёребиз. Джангыз кызылары, малкёзлюк бла, къалыннга сатхан ата-ананы терсликге кёмюлген сыфатлары да кёрюнедиле. Алай, автор ол осал ишлери ючюн джалан ол эки къартны терслеб къоймайды, аланы ол чекге джетдириб ёсдюрген джашау халгъа налат береди. Себеби — «кесим демегени эки эрни бирге джетмейди» деген принцип бла хар ким кеси баш ауарасында кюрешген джашауда, ол ата-анагъа тамбланы къайгысы кюндюз солутмай, кече джукълатмай дыгалас этдиргенди. Ала кызылары сюйген джашына барса, насыблы боллукъларына да ийнанмай, бир да болмай эсе, джарлылыкъдан ычхыныр деб, къартха эрге береди. Кеслери да бир зат юзерге кюрешедиле. Ол терсликлени кьурутур ючюн джалан да ата-ананы акъыллы этиу аз болгъанын, аны ючюн джашау ыз ёзгерирге кереклигин, ачыкъ кёралмаса да, авторну чыгъармасы кёргозтген ишлени болуму окъуучуну ол оюмгъа келтиреди. Ма ол себебден, кызыны кеси сюймеген къартха сатылыуунда баш терслик джашау ыздады.

Таулу тиширыуланы юсюнден джазылгъан циклдагъы назмуланы ичинде бу бек башыды. Мында автор таулу кызылада да тереклюк болгъанын, ала

къзыу сую билгенлерин, аланы сюерге, насыблы болургъа, эркинлик алыргъа тийишли болгъанларын, алай алагъа джашау ызны терслиги насыб бермегенин айтуб, терсле кимле болгъанын кѳргюзтуб чекленмейди. Чыгъармада кеси суймеклиги ёчулюб, энчи насыбдан къурлай къалса да, бирси тиширыулары насыбы ючюн кюрешге чыкыгъан таулу тиширыуну сыфатын суратлайды. Қызылары энчи насыб ючюн кюрешге чакырады.

Назмуну бу тизгинлери ол чакырыуну ачыкъ кѳргюзтедиле:

«Атам, анам этдиле деб,
Суймейин эрге бармагъыз.
Джууукъладан къоркъама деб,
Джюрек суйгенден къалмагъыз»¹

Энди терсликни бети ачылгъанлай къалмайды. Аны тиширыулары ачыкъ акъыллы, билимли, суйюуге кертичи, тѳюзмлю, джигит, асыл, субай, халал джюрекли, сезимли тиширыуладыла.

Қазимге дери кеслерини чыгъармаларында тиширыула да окъургъа керекдиле деб ачыкъ сюелген таулу джокъну орунундады. Қазим назмуларында джахиллик эр кишиге тиширыугъа да бирча уллу кемчилик болгъанын айта, кесини хыялыкъ джарыкъландырыучу-кюрешчи, тиширыула тенглигини ёкюлю болгъанын кѳргюзтдю. Аны «Арабстандан юйюне джазгъан къагъыты» ол ишге шагъатды.

Тиширыулары, суймекликни юсюнден назмулары бек ахырындагысы «Қызыны тарыгъууду» (1907 дж.). Ол «Аллах манга чачны узунун бериб, насыб бермей къойгъанды» — деб, нарт сѳзю сейирлик уста хайырланыб, къызыны къайгылы сыфатын ачады.

«Адамла къайгырмайдыла, къаялагъа тарыгъама» деб, халкъны терсликlege чыдамлылыгында осал болумсуз адетlege налат береди.

«Аллах манга чачны узунун
Бериб, насыб бермей къойгъанд.
Анам къара кѳзле бериб,
Суймеклигимни сыйыргъанд»².

¹ Қазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 36 бет.

² Қазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 49 бет.

Нарт сезде «тиширыуну чачы узун, акъылы кысха болады» демеклик ёмюрлени саркъыуунда тиширыулары сындыргъан терс акъылды. Автор аны бош сайламайды. Нарт сездеги магъана герс болгъанына полемика, даулаш магъана береди. Тиширыулары насыбсызлыкълары аланы акъылсызлыкъларында, экинчи дараджалыкъларындан болмай, джашау ызны терслигинденди деген магъана чыгъарады. Кязим ол назмуда тиширыуну азатлыгъыны чынтды кюрешчисича кёрюнеди. Малкъар халкъ поэзия алай юлгюлени хазна билмейди. Алада социальна зулму, тенгсизлик алай ачыкъ, алай кючлю бир заманда да кёргюзтюлмегенди.

Сюймекликни, тиширыулары юсюнден аны революциягъа деричи джазгъанларында ма быланы унутмазгъа керекди:

Ол кесини, авторну атындан джазмайды. Къыйынлыкъ сынагъан, терслик, зулмулукъ эзген тиширыулары кеслерине хапар айтдырады. Аны алай болуу себеби, ол кюйсюз ишлени кеси башларында сынагъан тиширыулары кеслеринден уста киши билмегенин ангылаудады. Биз аланы сёзлеринде аланы психикаларын, джана келиб, джашау артыкълыкъларын отунда кюл болгъан сюймекликлерин, джууабсыз ёчюлген сезимлерин, малгъа айландыргъан сансызлыкъгъа, сыйсызлыкъгъа ичде бишген джюрек къайнауларын ачыкъ кёребиз. Ол амал джашау кертиликни психология теренликде ачаргъа болушады. Автор окъуучу бла геройну ортасында байламлыкъларын джюрютген, кёпюрлюк этген лирика геройну кетергенча этиб, тюзюнлей элтиб окъуучуну кёргюзтюлген геройгъа тюбетиб къояды.

Аны ол назмуларында насыблы тиширыуну, сюймекликни кючю бла къуралыб насыблы джашагъан юдегини, сюймекликден къууанган тиширыуну арталлыда кёргюзтмегенди. Ол заманда сюймекликлери ючюн чынтды кюрешген адамлары ахыры да джокъ суннгандан, джашауда тюзлюк хорларына ийнанмагъандан туюл эди. Ол кезиудеги социальна тенгсизликни, тиширыуну насыбсызлыгъыны теренлигин кёргюзтюр ючюн, халкъны уятыр ючюн джазгъанды. Кязим тиширыуну субайлыгъын кёрмей, сезмей къоймагъанды, ол кесини ангылау дараджасында диалектика материализмге кётюрюлалмагъанлыкъгъа, тиширыулары сатлыкъ маллы къыйматына тергеб къойгъанларын терен суратлайды,

тенгликге чыгъар джолну билалмай эсе да, джашау ыз тюзелмей тишируну азатлыкъгъа чыгъаллыгъына ий-нанмайды.

Ол тематиканы Қязим иги ачыкъ, бютюн да терен суратлагъан чыгъармагъа аны «Бузджигит» деген лиро-эпикалы уллу поэмасын санаргъа боллукъду. Ол чыгъармасын поэт Арабстанга экинчи кере барыб къайтхандан сора, 1910 джылда джаза башлаб, 1917 джылгъа дери, 7 джылны ичинде джазгъанды. Биз башында сюзюб озгъан назмула ма бу поэмагъа хазырланыууну джолуна ушайды деб андан айтханбыз. •

Ол чыгъарманы джазылыу халы да сейирликди. Автор аны кесини чыгъармачылыкъ хунери ёсюб чыныкъгъандан сора, узакъ халкъладагъы джашаууну эм алада тиширугъа тутхан халланы тенгleshдириб, кеси да Шаркъ поэзиягъа терен юйреннгенден сора джазгъанды. Шаркъ халкъладагъы тиширууланы адам тёзюб болмазча тенгсизликлери, джамауатда аланы сыйсызлыкълары, малны-харакетни орнунда сатылыб айланганлары поэтни джюрегинден кетмезча ачыу боладыла. Поэт Шаркъ классиклени уллу поэзияларында кёргюзтген тиширууну азатлыкъсызлыгъын шёндюгю хал бла тенгleshдириб къараб, ол замандагъы мугурлукъ Қязимни заманында бютюн да осал халгъа ётгенин терен ангылайды. Бизни тиширууланы бир къарагъанда араблы, тюрклю тиширууладан эсе эркинирек джашагъанча кёрюнгени поэтни кёзюнден Малкъардагъы тенгсизликни джашыралмайды. Аны эртде озгъан джашаугъа сукъландырыб кюсетмейди. Тишируула тенгсизлиги деген зат миллет чекни билмейди, битеу джер башына джайылгъан аурууду деген акъылгъа келтиреди.

Қязимни ол поэмасында дагъыда бир алапат кючлю джер: социальна тенгсизлик джашаууну баш ызы болуб тургъанда, джарлы халкъны тишируулары энчи халда инжилгенликге, байланы бла бийлени тиширууларында окъуна сыйсызлыкъ, тенгсизлик уллуду, тиширууланы тенгсизлиги, кёбюсюнде, аны джарлы-бай болгъанына да къарамай, муратына джетмей къала кёреме деген сезимге келеди.

Мал джашаудагъы ол тенгсизликни кенг суратын берир ючюн, къысха назмуланы къууаты аз болгъанын,

аны ючюн башха жанр излерге кереклигин поэт сезгенди. Аны лирика геройларыны образлары теренирек, ачыгыракъ эм толу къанлыракъ ишлене башланадыла.

Ол «Бузджигитни» джаратылыууну дагыда бир уллу себеби, Шаркъны айтхылыкъ поэтлери Низамини, Навоини, Физулини, Фирдоусини сейирлик поэмаларына усталыкъ бла юйреннгенинде да боллукъду. Поэмада Низамини «Хосрав бла Ширин» атлы айтхылыкъ поэма-сыны ызы ачыкъ кёрюнеди.

Кязим Мечиевни революциягъа дери чыгъармачылыгыны баш белгисиди деб социальна мотивлерини джютюлюгюн эм ниет ачыкълыгын, джашау кертиликни чынтды суратлауун айтыргъа керекбиз. Кеси джарлы юйде тууб, къагъанакълыкъдан окъуна джарлылыкъны азабын сынагъан, халкъ кёрген къыйынлыкъдан юлюшлю болгъан, унукъгъанланы къууанчы-джарсыуу да кесиникиди деб билиб джашагъан Кязимге халкъны болумун юйренирге кереги джокъ эди. Ол сабийликден окъуна ишлей башлагъан гюрбежисинде кёб джарсыу-ланы, кёб сарнау-ланы эштгенди. Аны гюрбежисинде айтылгъан хапарла, тарыгыула сейирлик чыгъармаланы джаратылыууна себеб болгъандыла. Анда джаратылгъан чыгъармалада урунган халкъны тарлыкъда джашауу, аууз къабынны адыргысындан ычхыналмай джюрюген онгсуз халы, артыкълыкълагъа джюрек ачыуу, къан къайнатуу, оюму, тилеги, келлик кюн тынчыракъ болур эсе уа деген умуту кючлю берилгендиле. Кязим кесини чыгъармаларында урунган эллилени, кесини халал къол къыйыны бла джашагъанланы джакълайды, джашауну тутуругъу бла болгъанын, джаратыучулукъ къолай джалан аладагылыгын терен ийнаныу бла белгилей, ол кезиудеги джашаудагы терсликлени бетин ача, социальна тенгсизликни тамырын кёргюзте, адамланы эзген, этген затлары болмай харам мюлкню джыйгъан бетсиз, мурдар, уручу-тонаучу байланы, бийлени бетсизлигин туура этгенди.

Кязим Мечиевни 1890—1916 джыллада чыгъармаларында ол джыллада тау элдеде болгъан тюрлениуле суратланадыла. Ачыгын айтханда, къулчулукъну кетнюу, феодальна-патриархальна тёрелени седирей келгени, таулуланы джашауунда да капитализмни бир-бир элементлери кире келгени дегенча затла таулуну джа-

шауунда, кылыгында, психикасында тюрлендирген затла ачык кёрюнөдү.

Кязимни төрт тизгин назмулары ол кыйынлы джашуу кез алдан кетмезча, окъуганчы чач тюрклерин тургузурча суратлагандыла. Ала ол заманда «Къара кюнле» деген ат бла къол джазма халда халкъга белгили болуб, окъуй билгенле бир бирге окъуб, кечюрюб джюрюгендиле. Ол төрт тизгин ёлчемни малкъар литературага келиую да Кязим бла байламлыды, не ючюу десенг, анга дери бизни халкъны историясы назмуну ол тюрлюсюн билмейди. Ала Кязимни Шаркъ классикледен хайырлы юйренгенине уллу шагъатлык этедиле. Алай ол юйрениую хайыры юйренчикни затынлай къалмай, поэтни чыгъармачылык да ич онгларын къанатландырганды. Ол чыгъармала тамырланган топрак бизни халкъны кертиликде болуб турган джашуу болганын, аланы солууу да бизни халкъны атмосферасында бардырганын кёребиз. Биз айтхан төрттизгинде алдаусуз, чарслыксыз джашуу кючлю деталла бла суратланганында, артык сёзсюз, лаконизм формасында хышты-мыштысызлык, хар сёзю нар т сёзча терен оюмлулугунда, джютюлюгюнде Шаркъ поэзиясыне уллу джетишимлери, халкъ чыгъармачылыгыны ёмюрлени саркыуунда джыйылган ырысхыбайлыгы, чексиз акылманны кыйматлы фахмусуна синнгени эм андан алакат чыгъармала джаратылганы кёрюнөди. Поэт 1902 жылда:

«Арбазыма кьонган чорбат чыбыгы,
Санга къараб турама юйден чыгыб.
Ач болсанг да унугуулук кёрмейсе.
Дуняда къул, бий дегени билмейсе»¹ —

деб, адамга бек хурметли къараганды, ол джашуу тутуругу болганын унутмаганды. Да сора, чорбатда мугурайган чыбыкка нег сукъланады? Джашуу кыйынлыгындан, сынаудан кьоркьган, къачхан мугур адамны муратынмы береди? дерге боллукьду. Угъай, былайда авгорну айтайым дегени: джашуу тарлык азатлыкка иймеген адاملаны эркинликсиз болумларын кёргюзтеди да, тилсиз чыбыккалагъа берилген эркинлик сизге нег джожьду, ол халга нечик тезде-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик 1959-жж. 13 бет.

сиз? деген дауну кыйынлыкда юрениб арсар келлю адамлагъа айтады.

Кязим кесини тёртизгинлеринде халкъны унугъуун суратлагъанда суратлауну эки тюрлю амалын (ол амаланы кьолайлы этер ючюн'а кёб тюрлю мадарланы хайырланады) фајдаланганды. Аланы бир тюрлю ассоциациясыз, параллелизмсиз, тюзден-тюз, халкъны джашау халын лирика геройну атындан айтыу бла береди.

«Къарыусузлагъа хайырым тийсин деб
Эски гюрбежиде темир тюеме.
Халкъыма джетген азаблыкны керюб,
Гюрбежимде кёмюрча кюеме»¹—

деб халкъ инжилиюу аны джюрегине берген ачууну отун темир кызыдыргъан кёмюр бла тенгледириб кьоймайды. Ол суратны магъанасы андан теренди. Мында халкъ азабын дженгиллетирге себеб болалмагъанына кюйген кюрешчи джюрекни не мадар этейим деген сагъышы барды. Ол экинчи тёртизгининде былай джазады:

«Джерим артыкълыкъдан, зулмудан толуб,
Кючлю кючсюзю джекгенин кёреме,
Джарлы халкъыма бир онглюкъ келсин деб,
Аллахдан, адамладан да тилейме!»²

Ол тизгинледе «аллахдан тилейме» деген сёзлени окъуб, Кязим насыбны джалан да аллахны болушлугъундан сакълайды деген оюмгъа келиу терс болур эди. Мында бир затны унутмазгъа керекди. Кязимни ол заманлада диннге ийнаннганы, аллахха умутлу къаргъаны хакъды, аны киши джашыраллыкъ туююдю. Алай ол заманда окъуна Кязимни диннге ийнаныуу дейизмден ары бармагъанды. Дейистлени ангылаууна кёре уа аллах барды, алай джерде болумлагъа къатышмайды, хар зат да табийгъатны кесине кёре болады дейдиле. Дейизм малкъар халкъны ангылауунда да бек кючлю болгъанды. «Мадар этсенг, амал этерме» деген нарт сёзю аллахха андан айтдырадыла. Ма ол себебден, биз сюзе тургъан тёртизгинде «аллахдан тилейме» дегенинде, аны диннге чексиз ийнаннганын, аллахсыз

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 53 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 72 бет.

джукъ боллукъ туююлдю деб туюнголгенин угъай, джашауну аллах игилендирликди дегеннге шеклигин, диннге сансыз къарауун кёребиз. «Аллахдан тилейме» деген сёз бош алай инерция бла айтылгъаннга ушайды да, джашау халны тюрлендирлик тыш себеб джокъду, кесигиздеди — адамла деген бурулуу барды. Адамгъа базыныу, аны кючюне ишаныу сезимни баш акцентин поэт, «адамладан да тилейме!» деген кесегине бош салмагъанды.

1910 джылда Кязим Мечиев Шаркъ къралладан къайтханда, урунган таулулада унугъуулукъ бютюн да кючленнгенин, джарлы эллиледе ачлыкъ, джаланнгачлыкъ бютюн да кётюрюлюб, эркинликни арт урхулары да кетгенин кёрдю. Класс джиклениу, байлыкъ иелери бла джарлы халкъны ортасында антогонизм кесини джетер бийиклигине джетиб, тышха атылыб чыгъаргъа хазыр тургъан халкъ кючюн эследи. Байлада, бийледе малкёзлюк, ырысхыгъа мыллык атыу, бетсизлик, мурдарлыкъ къаллай бир кючленнгени къадар, урунганланы алагъа къажалулукъларын, кеслерини сейирлерючюн сермешге атылыргъа хазырлыкъларын ангылады.

Россияда джангы революция кётюрюлюуюн тауушлары Къабарты-Малкъарда да эштиледи. Артыгъыракъ да байла бла джарлыланы ортасында кюрешни бек уллулары 1913 джыл Зольск джайлыкълада бла Малкъар аузундагъы къозгъалыула эдиле. Сёз ючюн, ол джыл малкъар аузундан тышына отуннга джюрюген таулу джарлыланы Джанхотлары деген князла туююб, улоуларын сыйырыб, отун этерге къоймай къыйнайдыла. Ол ишле эртдеден бери джыйыла кетиб, ичде бишген, байланы кюйсюзлюгюне атылыргъа хазыр болгъан ич къайнауланы тышха атылыб чыгъарына себеб болады. Джарлыла эртдегили дертлерин джетдире башлайдыла. Ма ол джол къозгъалыугъа 2000-ден артыкъ адам къатышады.

Поэт тышда айлана, башха халкъланы къыйынлы джашауларын кёре, къайтыб келгенден сора Малкъардагъы халны бютюн да осаллыгъын толу ангылайды. Ол болумну ачыкъ суратын бютюн да терен суратлайды. Кязим къайда да айлансын, не иш да этсин, къаллай чыгъармала да джассын, ол урунганланы джарсыларыны, насыбларыны къайгъысындан уллугъа бир ишни да санамагъанды. Не да этиб, халкъны азатлауну джо-

лун излейди, тюз джолну габалмагъаны ючюн бек ачыу этеди.

Аны Шаркъ къралладан къайтхандан сора джазгъан сейирлик тёрттизгинлерини тыш формалары да, ич магъаналары да, баш мотиви да халкъ джашауну ачыкъ суратлауда, халкъны ол болумгъа кёзлерин ачыуда мардасыз уллу магъаналары болгъанды.

Ол 1912 джылда:

«Бюгюн Суююнш улу джарлы Ахматны
Муджура бла уруб, башын джаргъанды.
Мени джюрегиме да ол муджура
Эмюрге сау болмаз джара салгъанды»¹—

деб джазгъанды.

Суююншлары Малкъарда атлары белгили, бетсиз бийле болгъандыла. Аланы этген артыкълыкъларын поэт тюз кесине этилген сунады. Аны джарлыла бла ниет джууукълугъун кёребиз. Ол артыкълыкъ къачаннга дери созуллукъду деб тынгысыз болады. Поэт табийгъатда тюрлениулени кысха ачыкъ образын бериу бла, ол тюрлениуле халкъны джашауунда болмагъанына джюрек ачыуун береди: «Тик тауладан суула эншге кетелле, кыш кыямасы, суугъу ётелле», ол табийгъатда тюрлениулени диалектикасыды. «Алай, кетмейди халкъыммы къайгъысы, сау болмайын турад джюрек джарасы». Автор кысха назмулада контрастна суратлагъа бек сакъды: «Палах тау тарлада джолну тынч табад, аджашмагъанлай бизге келиб къалад», «Насыб къайда аджашыб къалгъан болур, не кыйын эди, узакъ эди бизге джолу?» — деб джюрек сабырлыгъы кетеди.

«Кыйынлыкъ джауун болуб кёкден
джауад,
Къар болуб, юй башларыбызны джабад.
Аллах, аллах! Кёрмеймисе таулану? —
Башларын къайгъы чал этгенди аланы»²—

деб аллахгъа дау этеди. Алай ол ачыу ауаз аны «аллахдан» уллу умут этгенин не да ол халкъны зарауатлыкъдан ычындырыр деб алданганын кёргюзтмейди. Кыйналгъан халкъны азабын селейтир онг табмай тенгсизлик дуниясына айтылгъан ич къаргъышды, этер амалын тауусхан, къанагъан джюрекни бушуууду.

Алай поэт джарлы халкъны джашауунда кыйын-

¹ *Къазим*. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 72 бет.

² *Къазим*. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 85 бет.

лыкъны не терен ачыб кѣргюзтсе да, палахла не мудах этселе да, ол джашаудан умутун юзмейди. Келлик кюнню насыблы боллугъуна терен ийнаныуу кючлюдю. Урунган халкъны ол халдан чыкъмай мадары болмазына ийнанады.

«Ёмюрлюк чарыкъла этиб,
Биз насыблы кийсек эди,
Биз къанатлы атны табыб,
Насыбха джетдирсе эди!

Ёмюрлюк чарыкъла этѣр
Кибик, тери къайдан чыгъар?
Насыбха элтир къанатлы
Атны да бизге ким табар?».

Бу тизгинледе халкъ инджиуге джарсыуу да, насыбны келлигине ашыгъыу да, аны ким келтирлик болур деб умутлу сакълауу да бирге джууушуб берилгенди. «Ёмюрлюк чарыкъла» деген образны кючлюлюгюн толу ангылар ючюн таулула джашагъан ташлы тыгъырыкъланы халын терен билирге керекди. Аякъгъа кийген чарыкъны олтанын джыртар ючюн ол таш орамлада алай кѣб кюн керек болмагъанды. Юсге кийген кийимледе андан кѣб джарсытханы джокъ эди. Ол затны юсю бла автор халкъгъа алдаулу, иллюзиялы, къысха замандан тас болгъан насыбны керексизлигин уста кѣргюзтеди. Ол халкъгъа ёмюрлюк насыбны излейди. Насыбха элтирик батырланы образларын арый билмеген къанатлы ат бла тенгleshдиреди. Шѣндю биз сюзюб озгъан тѣрттизгинлеге иги эс буруб къарасакъ, ол бек суйген эм уста хайырланган суратлау амалланы башы параллелизмни юсю бла ассоциацияны кючлю къозгъарча сурат ишлеу, болумну контрастлы бериудю. Ол кесини тѣрттизгинлерини ал эки тизгининде кеси айтыргъа мурат этген кертиликни къабыл этерге окъуучуну хазырлар ючюн, аны эсин башха затладан айырыб керекли джерге бурурча, баш акцентни керекли джерге тюшюрюрча, сезимни сагъайыулу къозгъарча, окъугъанны психология халына джууаб берлик ассоциацияны туудурурча, не табигъатдагъы тюрлениулени, не да анда кѣб тюрлю болумланы, хайыуанланы, джанууарланы халы бла айтыргъа ниет этген баш идеясыны орталарында параллелизм бардырады. Автор аллай джерледе оюмну керексиз джаймайды, артыкъ сѣзчюлюкге джол бермейди. Чыгъармаланы хар кесеги, хар сѣзю уста ишлеген ху-

нагъа алапат джарашхан ташха ушайдыла. Автор магъана сайлыкъгъа, керексиз философиячылыкъгъа джол бермейди.

Суратлауну ол параллелизм халда контрастлы берюу ызын Кязим джалан кесини къысха тёрттизгин назмуларында хайырлануу бла чекленнгенни къой, ол къысха назмучукъла абадан чыгъармалагъа хазырлануугъа окъуна ушайды, не ючюн десенг, аны кёб уллу чыгъармасында ол ыз бютюн да ачыкъ, терен, табланыб алыннганды.

Тёрт тизгинле Кязимни артда джазыллыкъ чыгъармаларына хазырлыкъды дегенде, ала толу магъаналы поэтика чыгъармала туююдюле демеклик туююдю. Аланы барысын да бирден алыб къараргъа керекди демекликди.

Кязимни чыгъармаларыны ичинде абаданлыкъларын сагъынмай къойгъаныбызда да, кеслери кётюрген проблемаланы магъаналылыгъы, оюмларыны теренлиги, суратлау жъолайлары, поэтикалы кыйматлары джанындан «Къар кюн арбазыбызда кюннган чыбчыкъгъа»¹, «Парийим»², «Джауур эшекге»³, «Суу бойнунда джаныгыз талчыкъгъа айтылгъан назму»⁴ атлы чыгъармалары алапатдыла.

Аланы энчи бёлюб, бир къауумгъа джыйгъаныбызны себеби алада джашауну кёргюзтюуде суратлау ызын баш белгилерини бирчалыкъларынданды. Эскерилирге керекли былайда бир зат барды: автор ол назмулада бир принципни тутханлыкъгъа, бир магъананы къайтарыб айтыб турмайды, аланы темалары башхача, интонация, ритм джанындан башхалыкълары да кёбдюле. Барысы да кеслери алларына — башха тюрю чыгъармаладыла. Ол чыгъармаланы тили шатыкды, тенглешдириулери, ушашдырыулары, ритми магъанасына сейирлик гамайыбдыла. Магъаналары тизгинден тизгинге, строфадан строфагъа ёсе, баш муратны чарссыз ачаргъа онг береди.

«Къар кюн арбазыбызда кюннган чыбчыкъчыкъгъа» деген назмуну поэт 1907 джыл биринчи орус революция хорланыб, Столыпинни реакциясы къан эмген, эркин-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 44 бет.

² Бу да андады. 46—47 бетле.

³ Бу да андады. 79—80 бетле.

⁴ Бу да андады. 81—82 бетле.

лик, азатлыкъ деб аууз ачаргъа къоюлмагъан ачы, кюй-сюз джыллада джазгъанды. Ол назмуну окъугъан адам Кязим бир заманда да кесини ниетин, оюмун джаланигач, такъыр кертиликте бериб къоймагъанын, эсен чыгъармагъанын кёрлюкдю.

Автор шендю биз тинтиб къарай тургъан назмусунда бек алгъа ачы, сууукъ, кюйсюз кюн, кючсюз-къарыусуз мугурайгъан чыбчыкъны халын суратлайды. Автор табхан тенглешдириуле, ушашдырыула, интонация ол чыбчыкъны мугурайгъан халын кючлю берирге болушхандыла. Мында биз хар асыл затны къабыл кёрген чынтды гуманистни эрий, джарсый билген къызыу джюрегин кёребиз.

Поэт революциягъа дери таулуланы джарлы джашаулары кергюзтюр ючюн, элдеде таш тыгъырыкълада ачдан къата айланган чыбчыкъны бергенде, биз ол чыбчыкъгъа атаргъа бурхуну окъуна кючден табхан таулуну кесин кёребиз. Джюрекдеги эриулюгю уллу, таулу урунганла керти факъыралыкъ къысмаса, къолунда бир джугъу болса, чыбчыкъгъа бир зат бермей мадары болмагъанын кёргюзтеди.

Алай, назмуну ол тыш магъанасыды, ич магъанасы уа ол чыбчыкъдагъы онгсуз халны бериу бла халкъны тарлыкълы джашауун параллелизмни кючю бла эсге тюшюрюр ючюн, окъуучу джашаууну юсюнден сагъыш этсин да, болумгъа тезюмлю юйрениу сансызлыгъындан чыгъаргъа кюрешсин демекликди.

Кязим назмуну чыбчыкъгъа бурулуб, аны къарыусузлугъун, аны марагъан джаулары кёб болгъанын эскертиу халда, сакъ бол, кесинги алдатма деген формада башлай келиб, джашауда чыбчыкъланы марагъан киштиклеча, адамланы онгун марагъан адам сыфатлы берюле болгъанын айтады. Назмуда социальна тенгсизликни мотивлерин ачханда, поэт урунганладан эсе, ол къарыусуз чыбчыкъланы окъуна кеслери башларына азатлыкълары уллу болгъанын кёргюзтеди:

«Бизде да сени кибик
Джарлы адам кёб барды.
Джарлы адамлагъа да
Дуня сууукъду, тарды»¹

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 44—45 бетле.

Чыбыкъланы къарыусузлукълары не уллу эсе да, джарлыланы джашаулары андан да аманды. Не ючюн десенг, къанатлы, бир да къуруса да, кеси башына эркинди. Адамлада уа ол да джокъду. Алай ол урунганны хариблигини себеби неведи? Харамлыкъдан тоймагъан залимлени артыкълыгъыды.

«Къарыусузну джашауу
Къыйынды бу дуняда.
Душманы кѣб болады
Чач тюгюнден башында»¹.

Да сора поэт бу дуниядан тюнгюле эсе, насыбха умуту джокъ эсе, неден умут этеди? Пессимизмни джырлай болмазмы? дерге да болурла. Алай бу дунияны терслеген Кязим «ахырат-джаннет джашауун» не да болсун дегенча умутну толтургъан ниетге санаб айтмайды, джашаудагъы терсликлени кетермей, урунганла эркин солуялмазлыкъларын билдиреди.

Маркс бла Энгельс «Коммунист партияны манифест» деген тауушлукъ ишлеринде буржуйланы, «коммунистле Ата джуртну алышындырыргъа кюрешедиле» деген магъанасыз дауларына джууаб бере:

«Ишчиледе Ата джурт джокъду. Болмагъан затны аладан сыйырыргъа боллукъ тюйюлдю»² деб ачыкъ джууаб бергендиле. Кеслери джашагъан джерде урунганла азат нек болмагъанларыны социальна-экономика мурдорун теория халда Кязим ангылаялмагъанды. Ол болумну неден чыкъгъанын да ангылаталмайды. Алай аны художник сезими джашау ызны ол тенгсизлик халы тургъан къадар, урунганла джашаууну иеси угъай, джарлылыкъдан, къарауашлыкъдан, къутулаллыкъ тюйюлдюле деген сагъышха келтиреди. Окъуучугъа да ол болумну юсюнден сагъыш этдиреди. Алай Мечиев назмуларында бу дуняда урунганлагъа кюн болмагъанын кѣргюзте, насыбны «ол дуниядан аллыкъсыз» деген ѳтюрюк алдаулукъну туудурмайды. Ол'а Кязимни чыгъармалары джаратылгъан кезинде бек джигитлик болгъанды. Эски джашаууну идеологлары халкъны ахырат азабы бла къоркъутуб, ангылауларын чарсландырыб,

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 45 бет.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. «Манифест Коммунистической партии». 1965 г., стр. 53.

келген сынаулагъа «шукур аллахха, кесинги къудре-тингди» деб, къынкъ этмезге юйретгендиле. Кязимни поэзиясы (биз сюзген назмусу да аны ичинде) халкъны насыбсызлыгъыны тамырын джашау ызны терслиги бла байламлы этеди. Сизге дуняда джашаудан джер да, насыб да джокъду деу бла, ол дунядан умутлу этдир-мегенин, насыбны адамла, джашауну тюрлендириу бла, джерде къуараргъа кереклилигини сагъышын этдиргенин кёребиз.

Поэт ол назмуда кишиге зараны тиймеген джууаш, халал, сейирлик чыбчыкъчыкъны суратлай, аны юсю бла кесини къол къыйыны бла хар нени болдургъан, халал джюрек, харамлыкъны билмеген, ассыры сабыр урунганланы сифатын береди. Алай ол урунганладагъы «къой аузундан чёб юзмез» джууашлыкъны, озгъан сабырлыкъны махтамайды, «къарачы, бизде урунган-ла не къаты артыкълыкъгъа да нечик тёзедиле» деб къууанмайды. Артыкълыкъгъа къайгъырыусуз тёмеклик юрешчиликни ич онгуну джукълаууду деб, джюреги ау-руйду. Бизни халкъда адамлыкъны башы — харамланы малкёзлюклерин къандырыр ючюн эригиусюз ишлеу, артыкълыкълагъа эс бурмай тёзюу, ол халны тюрлен-дирирге юрешмеу туююдю. Кязим Мечиев кеси чы-гъармачылыгъыны революциягъа дери джарымында джаныуарланы, хайыуанланы, къанатлыланы юсюнден кёб джазгъанды.

Ол кеси кёргюзтюрге сайлагъан джаныуарланы эс-ден кетмез сифатларын ишлей, аланы хар бирини къы-лыкъларын, тюрсюнлерин тюз суратлай, джашаудагъы орунларын эм магъаналарын къысха, ачыкъ толу кёр-гюзтеди. Ол чыгъармаларында биз айтхан затладан башха джукъну кёргюзтююню ойламай, назмула тутхан къыйматны ала бла чеклегенде окъуна, аланы эстетика магъаналары уллу эди. Алай Кязим, ол тюрлю чы-гъармаларында джаныуарланы джашауларын, халла-рын, тюрсюнлерин кёргюзтююню мурат этиб алмайды, ол поэтге кеси джашагъан джашау кертиликини ич чюй-реликлерини бла терен кёргюзтюр ючюн, адамланы къый-ынлы джашауларын ачыкъ берирге, артыкълыкъны, кюйсюзлюкню, социальна чюйреликлени ич магъана-ларын суратлар ючюн мадарлыкъ, къуллукъ этедиле. Биз ол затланы башда сюзюлген эки назмуда да кёр-дюк.

Кязим халкъны такъыр джашауун, тенгсизлик халын кѣргюзтюр ючюн мугур чыбчыкъны кыш кюн буюкъгъан халын сайлагъанда урунганла да аныча къаруусуз мугур жанладыла деб параллелизм бардырады, халкъ кючюне ишекленген пессимизмни джырлайды демеклик терсди. Автор урунган унукъгъанла бла мугурайгъан чыбчыкъны болумунда быллай ушашлы затла табханды: экилери да джашауда насыбсыздыла, экилерин да хар мюйюшден чексиз кѣб джау онгларын марайды. Сакъ болмасала, гунч этилликдиле. Алай, Кязим урунганнга сен да чыбчыкъча харибсе деб, сыйын сындырмайды. Сен адамса, тенгсизлик джашаууну болумуна тѣзме, чырмалгъан бугъоуланы юзерге амал изле деб, керексиз сансызлыкъны, артыкъ тѣзюмлюлюкню сагъайуусузлукъну, болумгъа ыразылыкъны терслеб, дау салады. Кязим поэзияны эрикгенде кюреше тургъан затлагъа тергемей, уллу магъана берген, трибун-поэт болгъанды. Ол себебден, хар назмусун джазгъанда, халкъны акъылын, эсин уятыргъа, болумну терен ангылар ючюн сезимин къозгъаргъа деб энчи джюк салыб джазгъанды. Аны джалчытыр ючюн суратлау кереклени кѣб тюрлюсюн хайырланнганды. Назмуланы башхалыкъларына кѣре интонациясы да, стили да, ритмасы да тюрлене баргъанды. Ма биз сагъынган «Суу бойунда джангыз талчыкъгъа айтылгъан назмусуну» стили аны бирси назмуларына ушамайды. Сѣз ючюн, джашау тарлыкъны, эски дуняны эсирик иелерини юсюнден тюз джазгъан назмуларында хиликга этиу, кючлю публицистикалы ауаз, терслениуню бийик ауазлы ачыккылыгы шарт кѣрюнеди. Ол назмулада лирика джумушакълыкъдан эсе, терсликге ачыуланыуну интонациясы къууатлыды. Алай бу назмуда да, бирси назмуларында да ич магъанасын бла тыш суратлаунда да уллу ушашлыкъ да сакъланнганды. Сѣз ючюн, аны битеу поэзиясы, хазна къалмай, экинчи бетге айланыб айтылады. Ол назмулада поэт тюз адамлагъа айланыб хапарлай эсе, поэт бла урунганланы ниет бирлиги, къууанчлары, джарсыулары да башха болмагъаны, мурат, борч джууукълукъну кѣргюзтеди. Терсликни, аманлыкъны юсюнден хапарлай эсе да, ала лирика геройдан узакъ туйюлдюле. Нек дегенде, халкъны душманы, анга мугурлукъ бериб тургъанла поэтни да аямайдыла, халкъны къадары бла поэтни къадары бирди.

Халкыгъа аман кюн бериб тургъанла уа кенген, узакъдан узалыб кюрешмейдиле, къатларында джарлыланы къанларын эмедиле. Қазим назмуларын кёбюсюнде экинчи бетге айланыб джазгъаныны бир себеби олду. Экинчи себеби уа, поэзияны формасын халкыгъа джууукълатыргъа, аны сезим кыйматын кетюрюрге деб этилгенди. «Суу бойнунда джангыз талчыкыгъа айтылгъан назмуда» да ол илишан сакъланганды.

Алай бу назмуну ауазы джюрек джарсыулу джу-мушакъ лирика халда келе келеди да, кульминациясы на джетгенде, ауазны бийиклиги кысха кетюрюлюб, битеу логикалы акцентни ауурлугъун алайгъа салады.

«Суу бойнунда ариу чакъдынг,
Сен Қазимни къуандырдынг,
Кишиулери джумушакъла,
Кёзню джабсаралла ала».¹ —

деген тизгинледе табийгъатда айбатлыкъны кючлю сезген, къатылыкъны, зорлукъну кёрюб болмагъан джюрекни тебиуюн кёребиз. Ол лирика башланыу окъуучуну да лирикалы оюмгъа элтеди. Алай дунияда джалан айбатлыкъ джокъду, ол айбатлыкъны малтаргъа, эзерге, ууатыргъа, кирге булгъаргъа хазыр болгъан къара кючле кёбдюле.

Назмуну тыш магъанасы суу бойнунда ёсген назик джангыз тал бла, аны бюгерге, сындырыргъа кюрешген кючлени араларында къаршчылыкъ кючлю бериледи. Ол айбатлыкъны билмеген, талгъа джарсымагъан затха автор эчкини бош сайламайды. Терекди, чырпыды деб къарамай, аллына тюшгенни джюлюрге сакъ эчкини джутлугъу белгиледи. Анда табигъатны, джаныуарланы, хайыуанланы юсюнден джазылгъан назмуларыны кыйыр магъаналарындан сора да, джамауатны ол кезиуде аллында тургъан уллу проблемаланы болум халларын ачхан ич магъаналары болады. Мында Қазим джашаудагы ариулукъну, айбатлыкъны, ёсюню, алгъа барыуу эм ол затланы барысын да гунч этиб, кесини кюйсюз бийлигин орнатыргъа кюрешген къара кючлени арасында чюйреликни терен ачады. Джашау терслик кетгинчи, адамны адам кыйнау, эзиу тайгъынчы, джашауда назик затлагъа кюн болмазын, тазалыкъны

¹ *Қазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж.. 82 бет.*

кирге малтау кетмезлигин кѣргюзтеди. Поэтни тутхан джолу ачыкъды: ол терсликни душманы болгъанына, алагъа кечгинлик бермей кюрешгенине ѳхтемленеди. Да сора ол терсликни бетин ачар ючюн эчкиден джууаш зат табылмаймыды? деселе, быллай джууаб барды: поэт айбатлыкъны белгиси этиб тал терекни сайлагъан эсе, назмуну ийнаныулу этер ючюн аны (талны) къанлы джауун сайларгъа керек эди. Автор былайда эчкини джыртхыч болмагъанын да, джууашлыкъын да бир джанында къююб, аны терек бутакълагъа, чапыракълагъа дужтлугъун эсде тутханды. Ала тереклеге джетгенде бет да, намыс да джокъ болады дегенчады, ѳлюр мыллыкны атыб, джулкъуб башлайдыла. Халкъны къанын эм ан джыртхычлыкъны кѣргюзтюр ючюн бѣрюню сайласа, магъана терсейир эди: бѣрю терекге хата этмейди. Терек джашауда чагъыуну, кѣгериню, джазгъы джангырыуну белгисиди. Назмуну учунуун ачарлыкъ акцент, авторну ниетин джыйышдырыу кульминация точка ахырында строфагъа тюшеди. Ол строфада интонация назмуну башындан келген атламы суху тюрленеди. Анда сабыр лирикалы таурух бийик учунуугъа кѣтюрлюб, ѳлчечи да ѳседи.

«Биз джашагъан дуня кюйсюзд.
Кѳб джан джоюлад кезиусюз.
Сакъ бол, тау суу бойнунда тал,
Ес, чакъ, къууан, хайда, сау къал»¹.

Ассыры джумушакъ болуб, сабырлыкъгъа дженгдириб, тынгылаб турсанг, къыйынлыкъ басынчакълар деб эскертеди.

Бизни малкъар литературабызда Кязимни 1906 джылда джазылгъан «Парийим! деген назмусуча къыйматлы чыгъарма джануарланы юсюнден хазна джазылгъан болмаз. Назмуну интонациясы суратланган халны тюрлениюне кѣре, кеси аллына тюрлене келеди. Ол назмуну джазуда поэт лирикалы геройну итге къараб этген джашауну юсюнден ушакъны формасын сайлайды. Бу чыгъармада поэт юч образны эм аланы былхымларын, бир бирге болгъан халларын, джашауда къыйматларын, тутхан орунларын кѣргюзтеди. Сѣзде айтылгъан кезиуледе итни къачан да сатлыкъча, тутхучсузча, терсликни юлгюсюча бериу тѣре бол-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 82 бет

гъанды. Адамны аманына, бузукълугъа «ит кибик» демеклик эртдеден бери джюрюйдю. Поэт кесини назмусуну пафосу бла ол төрелени терслигин ачады. Ит иесине сатлыкъ угъай, ышангылылыгъын, адам этген не аз затчыкълугъа да аны терк джибиб къалыучусун, алада ачыуланыу, ыразы болуу, мудахланыу да болгъанын кѳргюзтеди. Ит иесин сатмайды, ол аны ючюн къайры тебрерге да хазырды. Итге болгъан халгъа кѳре, биз лирикалы геройну да кѳребиз. Ол джюрегинде харамлыгъы болмагъан, тюзлюкчю, терсликни ууун чачханланы, урунганланы джашауларын ууландыргъанланы кѳрюб болмагъан асыл адамды. Чыгъармада берилген геройну образын поэт энчилеб ачыкъламайды, аны унукъдуруучуланы бирлешдирилген юлгюсоча береди. Чыгъарманы интонациясы, анда атмосфера, хар штрих, деталь ол халкъ къанын эмгенле лирикалы геройну антиподу болгъанын кючлю сездиредиле. Аны итге къараб «Джауларыма юресе сен!» дегеннде джалан кесни энчи башыны джаууна айтмайды, сѳз битеу урунганланы юсюнден барады. Назмуда «Зорчуладан игисе сен» дегени аманлыкълугъа «ит кибиксе» демекликни терслигин тууралайды. Алагъа кечгинлик да, ахшылыкъл да тийишсизди. Эски дуняда урунганланы унукъдуруучула къыйматларын сыйсыз этиб, сансыз затха санаб тургъанлары кертиди. Кязим'а ол байла-бийле кеслерине тенге санамайдыла деб ачыу этмейди, аны ѳхтемлендирген къууанчлы зат: ол да унукългъанлача берч къоллу ишчилигиди. «Ит» деб не бек эриши айтыргъа кюрешселе да, урунганла бла итни арасында болгъан шуѳхлукъл окъуна унукъдуруучула бла халкъны арасында джокъду. Кязим Мечиев кесини узакъл чыгъармачылыкъл джашау джолунда байланы, бийлени терслеген, кюйсюзлюклерин ачыкъ этгенден башха алагъа татлы сѳз айтмагъанды.

Бу назмусунда уа итни юсюнден «тийишлисе сен назмугъа» дегени да биз айтханны кертилигин кѳргюзтеди.

«Бий тюйюлдю сени иенг,
 Назмучуду, сени тюймейд,
 Къызгъанмай ашыгы беред,
 Темирчиди, сени сюед»¹

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 47 бет.

Ол мотивдеги аллай чыгъармаланы дагъыда бири «Джауур эшекте» деген назмуду. Автор кесини ол чыгъармасында тюз бла терсни, хата бла хайырны, аман бла игини ич магъанасын тюз суратлаб чеклемей, аланы диалектикасын ачады.

Таулуну джашауунда эшек бек керекли хайыуан болгъанлыкъгъа, эшек кёб кыйынлыкълагъа тюзюб, кече да, кюн да ишлесе да, аны ыспассызгъа саналгъанын поэт бу строфалада ачады:

«Эшекни кючю халал,
Сютю харам дейдиле.
Сен джарлыны джегелле,
Сора тутуб тюелле!

Сенсиз да болмайдыла
Джуртубузда таулула,
Аманнга, «эшек кирик»
Деб кюйддыла ала»¹—

деб джазады. Андан ары таш тыгъырыкълы тау элдеде аманны-кебинден джашагъан таулуну джашауунда эшеки чексиз хайырлылыгъын белгилейди. Автор бир къарагъанда поэтикагъа азыкъ бермезча кёюннген затдан поэтикалы ачыкъ сурат, джашаулу терен магъана чыгъарады. Бу назмуну тыш магъанасы эшек бла аны джекгенни арасында халны кючлю суратлау эсе, ич терендеги магъанасы уа социальна тенгсизликни терслигин окъуучугъа джетдириудю. Адам адамны джекген, бирле урунуб, ала болдургъан ырысхыны экинчи къауумлары ууучлаб байлыкъгъа батыб, хар нени да болдургъанла уа ырысхыдан, насыбдан юлюшсюз къалыуну тюзге санагъан джашау ыз социальна халны кертилиги болгъан заманда байланы, бийлени урунганлагъа халлары намыссыз этиб къарау эди. Ала малкёзлюк, харамлыкъ, мурдарлыкъ, бетсизлик бла урунганланы къол кыйынлары бла чыгъарылгъан мюлкню, ырысхыны ууучлаб, кюнлерин зауукъ ашыргъандыла, «акъсюеклебиз» деб, джашаууну тутуругъуна кеслерин санагъандыла. Джарлы халкъны анда акъыл да, намыс да, насыб да джокъду деб, адамгъа санамагъандыла. Урунганны кыйматын ол халда магъанасызландыргъан джашау ызы терслигине налат бериу «Джауур эшекте» деген назмуну ич магъанасыды.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 79 бет.

Поэтни акбылына кёре, джашауда адамны дараджасы социальна тенгсизлик бийлик этгенинде болгъан халына кёре угъай, аны адамлыкъ кыйматына кёреди. Ол адам хар нени да джаратхан урунганла классынданмыды, огъесе прогрессге чырмаулукъ этген урукъдуруучула классданмыды эм ол классны ич кыйматын къаллай затла белгилегенлерине кёреди. Ол мотивлени биз Кязимни дагъыда башха чыгъармаларында да кёргенбиз. Байла, бийле, моллала, падчах чиновниклери халкъны къол кыйынын ашаб, джер-суу онгун да бермей, эркин кымылдаргъа кыймай, джашау тарлыкъны тарыгъыуун этдирирге унамагъан кыйлы кыймай, аланы адамлыкъ кыйматларын сыйсыз этиб джашагъанларын кёргенди. Ол заманда джашауну иелери, джарлы халкъны байлагъа малча ишлеб, кынкъ демей тургъандан башхагъа джарарыкъ сунмагъандыла. Кязимни назмулары ол ётюрюкню ич тамырын тышха чыгъарыб тууралайдыла. «Махтанчакъ бий луна» деген назмусунда:

«Бийикден къарайса сен,
Ненге махтанаса сен?
Киши кыйынын ашаб,
Келесиз дайым джашаб» —

деб. дуняда ала джараталлыкъ зат болмагъанын, къан эмген губула, кеслери хиликгя этген урунганланы кыйыны бла джашагъанларын сездиреди, назмуну ич ауазы джаралы халкъ, адамлыкъ, берекетлик, сый, намыс, джангычылыкъгъа башламчылыкъ да сендеди, адамлыкъ ёхтемлилигинги малтатма деудю.

«Тенг бол деб тилемейме,
Джалынсанг да тенг болмам.
Мен бир сёзюмю бериб
Сау дукъумунгу алмам!»¹

Ол эскичиликни, терсликни ёкюллерини поэти болмай, урунганланы джарсыуларын, къууанчларын хапарлагъан джырчысы болгъанына ёхтемленеди. Аны юсюне, Кязим «саулай дукъумунг» деб, байланы, бийлени ичинден анда-мында бир къан эмер чыгъады, къалгъанлары алай туююдю деб джалгъан оюм туудурмайды, аланы классы саулай терсликни, осаллыкъны уясы болгъанын

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 48 бет.

кёргюзтеди. Аны поэзиясында социальна мотивлени, джарлылагъа джакъ басхан тенденцияны дагъыда бир кючлю шагъатына бу тёрттизгинни айтайыкъ:

«Назмула джазама, темир тюеме,
Экиси да халкъгъа джарарла дейме.
Бир бийден халкъгъа бир балта игиди.
Кязим аны энди иги биледи».¹

Ол «бир бийден халкъгъа бир балта игиди» деген бир деталь бла битеу бийлеге джюрегинде тутхан нийетин ачыкълайды.

Кязимни поэтика диапозону кенгди. Малкъар халкъны джашауунда кертиликни ол суратламагъан джаны хазна къалмагъанды. Поэтни чыгъармаларын тематикалы къауумгъа юлешиб, бу назмулары ол темаданды, ол назмулары уа бу темаданды деб энчилеб айырыргъа бек къыйынды. Баям, фахмулары уллуланы табийгъаты алай болур. Кязимни назмуларында социальна мотивле да, акъыл, къылыкъ вопросла да, философия оюмла да, эстетика къарамла да, тиширыуланы азатлыгъы эм таза суймекликни ахшы муратын джырлау да, туугъан халкъын суймеклик да, интернационализм темасы да бирге сингиб, бир бирни къаты тутуб келедиле. Алай ол затланы барысы да керексиз къатышдырылыб къалмай, суратлау кюч эм философия оюмлау да бир бирни кючлю тутадыла.

Ма ол себебден, Кязим Мечиевни поэзиясын тематикагъа юлешгенде, юлешиу принципни тинтирге, оюм этерге таб болсун деген акъыл бла кесибиз алабыз.

Кязим Мечиевни поэзиясында патриотизм эм миллетле шуёхлугъу, аны чыгъармачылыгъы башланган ал джылладан башлаб бир бирине къаджау суюлмейин, аны туугъан халкъын суймеклиги мардадан озуб не миллетчиликге ётмей, не да миллетлени бир бирден айырма деген акъылгъа джетдириб, космополитге айландырмай, диалектикалы бирликде берилгенди.

Миллет шуёхлукъ эм патриотизм ниетлери Кязимни чыгъармаларында этика идеяларындан чыкъгъандыла.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 40 бет.

Кязимни къайсы назмусун алыб къарасанг да, туугъан халкъын, Ата джуртун чексиз суйюб, аны эркинлиги ючюн артха турууну билмеуюн кёребиз. Ол назмулада халкъыбызны патриотизмни ниетинде юйреталлыкъ къууат кючлюдю. Поэт патриотизм ниетни кёб тюрлю суратлау ызда ачханды. Сёз ючюн, кесини халкъын суйгенни урунганланы унугъуууна джюреги аурумай мадары джокъ эди. Хар тизгининде эллилеге къара кюнюн бериб тургъан джашауну артыкълыгъы, халкъны къайгъылы кёз джашы, онгсузлукъну тузугъындан ычхыныр ючюн этилген адыргыла, джюрек чанчыу, ачылу мудахлыкъ ачыкъ кёрюнеди. Халкъны къайгъысы, бушууу, зарауатлыгъы поэтникидиле. Алагъа поэтни джюреги къайгъырыусуз къалмайды. Ол назмуланы джазылыу формалары да поэт бла урунганланы джууукълугъун кючлю сездирир халдады. Тыш адам кёргенин сансыз хапарлагъанча этмей, кёргенини, билгенини, джюрегин джарсытхан затланы юсюнден экинчи бетге айланыб ушакъ этеди. Окъуучуну джюреги да ол ушакъгъа сабыр сансызлыкъда къалмайды, сакъайыулу тынгысызлыкъны мыдыхын джандырады:

«Тик тауладан суула энше кетелле,
Къыш къыямасы, сууугъу ётелле.
Алай кетмейди халкъыммы къайгъысы,
Сау болмайын турад джюрек джарасы»¹—

деген назмусунда туугъан халкъын не къадар терен суйгенин кёребиз. Поэтни ол тизгинлеринде поэт бла урунганланы къадарыны бирлиги, халкъны чексиз суймеклиги ёлюб кетгинчи джюрекед сакъланырлыгъы ачыкъ сезиледи. Аны патриотизми туугъан халкъын басхан уллу палахдан аны ычхындырыр ючюн этилген дыгаласны сезими бла къыйматлы берилгенди.

Орус халкъны уллу демократ-поэти Некрасов: «Кёрюб болмаудан арыгъан джюрек суйюуюн татыуун билмейди», — деб сейирлик айтханды. Кязимни битеу поэзиясы ол затны ётюрюксюзлюгюню ёмюрлюк шагъаты болгъанлай турлукъду. Аны поэзиясында урунганлагъа джашар кюн бермей, мугурайтыб джашатхан унукъдуруучуланы кёрюб болмауну ёчюлмез оту джанады. Джашаудагъы байлыкъны, ырысхыны да, эркин-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 73 бет.

ликни да ууучлаб, кеслери уа джукъ да ишлемеген тау бийлени баш илишанлары тонау, тырнау, хар ырысхыны кесине тартуу, чекден озгъан малкёзлюк, алада адамлыкъны тыш белгиси эслениген кибики этсе да, ол къабукъну ичинде бёрюлюк бугъуб тургъанын кёргюзтюу джанындан Кязим оруслу уллу сатирик Салтыков-Щедринге джууукълашады. Ол кесини «Ташкентли джюйюсханла» деген алаамат чыгъармасында адамлыкъ кыйматларын тас этиб, джыртхычха айланган унукъдуруучулары юсюнден: «Аланы акыйллары, эслери да, тышлери-тюнлери да бир затха джыйылыб, тирелиб, джабышыб тохтагъанды: табханны къарыннга этерге»¹, — деб джазгъанды.

Тенгсизлик джашау ызны иелерини табигъаты алайды. Алада адамлыкъны кыйматы къалмай, джутланган джаныуарны сыфатына ётюу тёре болгъанды.

Ма ол затланы терен ангылагъан поэт туугъан халкын терен суймекликни аны джауларын — унукъдуруучулары кёрюб болмау бла байламлы этеди. 1910 джыл Кязим кесини:

«Халкъ насыбын къайдагысын билсемед,
Мен булутланы ат этиб джетерем.
Арабызда къан ырхыла барса да.
Джюрегими къайыкъ этиб ётерем»²—

деб джазгъан назмусунда адам айтыб болмазча кысхалыкъда сейирлик терен магъананы ачханды. Аны юсюне, ол назму жазылгъанда, тауушлукъ кыыргъызылы поэт Алакъул Осмонов туугъан окъуна этмегенди. Ала экиси да бир бирини дуняда барын-джогъун да билмей кетгендиле. Алай ол эки поэтде халкыны чексиз суймеклик мотивини мыдыхы бир бирге нечик джууукъ болгъанын бу тизгинле ачыкъ этедиле:

«Джюрек оору, ёпке оорунун дарты ючюн.
Мюрек суусу сатылса эгер базарда.
Къанча алсыз, къанча оорулу болсам да.
Ёзюм албай, ал дээ элем аларгъа». —

Ала экиси бир-биринден алгъандыла не да бир биринден юренирча онг болгъанды дерге джарарыкъ туююлдо. Себебин баш джанында кёргюзтдюк. Алай, эки чыгъарманы да ич магъаналары: халкъ ючюн, урун-

¹ Н. Щедрин. Сбор. соч., т. 5, М., 1951, стр. 174.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 60 бет.

нгантаны насыблары ючюн кюрешде, джаннган отха, кьутургъан суугъа секирирге да хазыр турмакълыкьны кьргюзтюю. Ол аланы джарлы халкъ бла биригиб, кеслери чынтды кюрешчи болгъанларын ачыкълайды.

Кязимни тизгинлери кесини борчун терен ангылагъан, кесин халкъ бла къаты байламлылыгъын сезген, ансыз джашауну тузсуз хантха санагъан, тири кюрешчини, керексиз таурухну айтыргъа юйренмеген, кесине базынган адамны антыча кьрюнеди. Анда керексиз омакъланыу, магъананы къатышдырыу джокьду. Уста табылгъан бош сьзлени кючу бла окьуучуну ийнандырыр дараджагъа кьтюргенди, Авторну ауазыны, интонациясыны, сезимини берилиую сейирди. «Булутланы ат этиб джетерем» деген детальда булутланы поэт бош алмайды. Булутла бизни тауларыбызны табигъатыны айырылмаз белгисидиле. Аны юсюне, кеси узакьда тургъанлай, туугъан халкъына насыбны кюсеу, ол насыбха барлыкь джолну узакьлыгъы, кыйынлыгъы кьрюнеди. «Арабызда къан ырхыла барса да» халкъ ючюн таукеллики селейтир кюч джокьду дейди поэтни оюмунда.

«Кесини халкъын суймеген интернационалист да болалмайды» деген марксизмни-ленинизмни айтыууну тюзлюкюне Кязим Мечиевни поэзиясы толу шагъатды. Ол къайда да, не узакьда айланса да, не тюрлю болумгъа тюшсе да, туугъан халкъын чексиз суйген патриотлугъу таркъаймайды. Арабстанда, Тегеранда, Турцияда джюрюгенде да туугъан джерге тансыкълыгъы, халкъын кьрюрге мыллык атыуу кетмейди. Не мадарда этиб, элине келирге кюрешеди. Алай ол туугъан джерине, халкъына къайтыргъа итингенде, кеси кетгенли анда урунганла унугъуудан ычхыныб, зауукьлу джашагъан сунннгандан, джашау ызны кюйсюз терслиги кетиб, азатлыкьгъа чыкъгъан сунннгандан туююлду. Нек десегиз, ол Малкъарда джарлы халкъ эркин солургъа онг табмай, алгъындан да къысылыб джашагъанларын, кеслерини кыйынлыкьларыны тарыгъууларын этер онглары окьуна болмагъанларын, Столыпинни кюйсюз реакциясыны кезиуюнде бюркюб джайылгъан байла, падчахны чиновниклери урунган таулуну джерсиз, суусуз, мал кечиндирир джерсиз кьюуб, тау тыгъырыкъларына тыйыб джашатханларын унутмагъанды. Ол себебден, поэзде энди мен кетгенли халкъ эркин болгъанды деген иллюзия джокьду. Джалан да халкъгъа терен суймеклик,

аны кыйынлыкылы-тынчлыкылы кюнюнде да биргесинден айырылмаз ючюн этилген дыгалас бар эди.

Аны юсуне, Кязимни Араб Востокдан, Турциядан кыйынлы джашагъан халкына кыйтыргъа термилиб ашыкъгъаныны магъанасыны уллулугъуну дагъыда экинчи джаны барды. Ол джылла панисламизмни, пантюркизмни кыйнаб тургъан заманы эди. Мекка битеу ислам дининдегилени арасына, тилеклерини муратларыны ахыр точкасына саналыб, исламны идеологлары кёб пропаганда джайгъан кезиу эди. Кязим'а кесини поэзиясында дуня джашауну «джалгъанлыгъын», «ахыратны ахыр заманнга дерилигин» джырлаб, халкыны Меккагъа барыргъа чакъырыб итиндириуню орнуна, Арабстан «Джаннетге бек джууукъ джер болгъанын» айтыуну орнуна, андан теркирек кетерге ашыгъады:

«Багдадха да. Стамбулгъа да бардым,
Мекканы Кааба ташына баш урдум.
Алай кыйтханда джарлы джериме,
Анама джангыдан туугъанча болдум»¹—

дейди.

Ол кезиуледе «хажиликге» барыуну халкыны кырангылыгъы насыбха, «сууабха» тергетиб тургъанда, ол'а андан кетгенин, джарлы халкына кыйтханын ачыкъ айтмакылыкъ, аны акыйлман поэзиясыны кючлююгюнден сора да, Кязимни кыоркъа билмеген джигитлигине шагъатды.

Фонвизинни: «Узакъдан келгенде туугъан джеринги тютюнюн да тансыкылайса» дегенин Кязим эштген да болмаз. Алай ол сезим чынтды патриотланы барысында да бола болур ансы:

«Арабда, Тюркде да айланыб келдим,
Энтда Бызынгыны тауларын кёрдюм.
Манга хычыуунду барындан эсе,
Джарлы элимми кыйы от ийиси»

«Джарлы элимми кыйы от ийиси»² деген тизгинледе туугъан элине, халкына тансыкылыкъ тынчлыкъ бермей, ары келирге мыллык атдыргъан патриот джюрекини кючлю ауазы кыйдан чыгъар эди.

Кязим кесини «Кыонгур таш» деген дагъыда бир чыгъармасында:

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 59 бет

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 65 бет

«Къонгур таш къаядан тюшкюб,
Ташлы терен къолда джатад.
Энди кеси къаясына
Къайтыр амалы къалмад.

Аллах! Мени таш окъун эт,
Алай туугъан оджагъама
Къайтармагъанлай къойма.
Къайтар сен тауларыма»¹ --

деб джазгъанды. Ол назмуну пафосу туугъан джерге мыллык атыу, тансыкълыкъ сезими бла толубду. Поэт халкъындан кенгдеги зауукълукъдан эсе, туугъан джерини ташы болууну сайлайды.

Кесини туугъан джеринден, халкъындан айырылыуну насыбы болмагъанын биледи, кеси теркирек кёрюрге тансыкълагъан халкъында джашау «джаннет зауукълугъуна» ычхындырлыкъды деб да ышанмагъанды. Кязимни ол патриотизм ниетли назмуларына къарагъанда дагъыда бир терен магъана эсде туругъа керекди. Ол кезиуде панисламизмни, пантюркизмни агентлерини, сатлыкъ идеологлары Север Кавказны халкъларын Турциягъа кёчюрюрю ючюн кёб аманлыкъ этгендиле. Динни эски чирик адетлери мыйыларын чарсландыргъан джахил, къарангы халкъны алдаб, битеу «муслиманланы къадары бирди», «Турция аланы Ата джуртуду», «Сыйлы Каабагъа джууукъду, «ары кёчгенни анда зауукълукъ, насыб сакълайды» деб пропаганданы джайгъандыла. Урунганланы оюмларын къатышдырыб, хайран этерге кюрешгендиле. Ол ишге падчахлыкъ да болушханды, себеби — ол джыллада Россия империясыны къыйыр-бучхакъларында миллетледе класслагъа джиклениу, класс кюрешге кётюрюлюу къатыдан къаты ёсе келгенинден къоркъуб, тау миллетледе класс башхалыкъ джокъду, барысы да бир къадарлыдыла деген магъанагъа ол джерли халкъланы ийнандыралса, урунганланы эркинлиги ючюн кюреш селейир деб умут этгенди. Пантюркистле да, падчахлыкъ да хар бири кеси мураты ючюн деб кюрешселе да, кертиликде халкъгъа этген терслик джанындан аланы умутлары берген зат бир бирни тутханды.

Ма ол себебден, битеу малкъарлыла чексиз суйген, уллу хурметли Кязимни ол ишге халыны принципиальна

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 66 бет.

магъанасы болгъанды. Қязим битеу джашауу эм чыгъармачылыгъы бла урунганланы туугъан джерден тентиретиб, насыбсызлыкъларын бююн да кючлерге кюрешгенлеге къаджау къаты сюелгенди. Пантюркизми агентлери болгъан эфендилени чынтды бетлерин ачханды. Ала уа Қязимге этмеген аманлыкълары къалмагъанды. Қязимни бирде «къафырды» деб, халкъгъа аман бетли этерге кюрешгендиле. Алай халкъдагъы аны хурмети Қязимни гунч этерге ол итлеге джол бермегенди. Қязимни Арабстандан, Турциядан халкъына къайытыргъа итиниуюн кёргюзтюб джазылгъан назмуларыны ол джанындан магъаналары уллу эди. Аны юсюне, Қязим ол джердеги халкъланы мугурлукъдагъы, факъырлыкъдагъы джашауларын биреуюн айтханы бла угъай, кеси кёзю бла кёрюб, ачыкъ суратлагъанды, урунганла анда да насыбсыз болгъанларын ачыкълагъанды. Қязим ол джерли халкъланы джашаулары бла бирге, ары кёчюб баргъан Север Кавказлылада да не ашар ашлары, не киер быстырлары болмай, тюркю джер иеледе джалчылыкъда адам тёзюб болмазча зарауатлыкъда джашагъанын да айтады. Аны ол ишлери малкъарлыла ючюн файдасыз къалгъан болмазла, нек дегенде, Север Кавказдан Турциягъа малкъарлыладан кёб адам кёчюрюлмегени белгилиди. Былай къарагъанда уа бирси миллетледен эсе бир да къуруса да малкъар тил тюрк тилге джууукълугъу ючюн окъуна ары таулула кёбюрек кетерле деген къоркъуу боллугъу ачыкъ эди. Фахмулу демократ поэт Қязим Кавказ халкъланы къадары Россияны къадары бла айырылмазча бир болгъанын сезиб, ол биригулюкню кючлендирир ючюн кюрешгенди.

Алай, туугъан халкъын терен суймеклик таулулада кемчиликлени андан джашыралмайды. Аны патриотизмиси сокъур патриотизм туююлду. Мени халкъымды, мен аны сюеме, анда болгъан хар зат, тюз-терс эсе да, ата бабадан къалгъаны себбли, къошуусуз-къоратыусуз багъалыды деб тохтамайды. Ол суйген халкъында тюз-терс адетлени айыра, табларын джакълай, терслерин терслей биледи. Сёз ючюн, биз баш джанында тинтиб къарагъан тиширыула тенгсизлигин. кёргюзтген назмулада таулу тиширыуланы намысын-насыбын да балчыкъгъа малтаб, мал орнуна сатыб сыйсыз этген адетле халкъныкъыды деб махтагъанны къой, джюрек къайнаб

кёргюзтеди. Ол халкыны алгъа баргъанына чырмау болгъан адетлени къанлы джаууду.

Ёмюрлени саркъыуунда джашау ызны тарлыгъы берген кюйсюзлюк урунганланы ишге къаты, тѣзюмлю, сабыр, хар неге да хунерли этиб юйретгенди. Алай ол сабырлыкъ, мардасыз тѣзюмлюлюк адамланы джюрегинде сансызлыкъны уясын орнатханын, аладан тынгысызлыкъны кетергенин, халкъда тѣзюб къалычулукъну поэт тюзге санамайды. Ол затла халкыны кюрешчиликге, джангычылыкъгъа итиниу мадарларын гумухландыргъанын ангылаб, джюреги ауруйду. Халкыны джюрегиндеги аллай сабырлыкъны кирли сууун чачарча, болумдагъы тарлыкъгъа чамланыргъа хазыр болугъуз деген магъананы ангылатады:

«Бѣрюле чабхан сюрюуча,
Джашайбыз къоркъа, юрке,
Башха болмайын ушайбыз.
Иесиз къалгъан сюрюуге!»

Кязим байланы, бийлени, кулаклары бѣрюге тенг этеди. Не ючюн десенг, ала халкъгъа берген зарауатлыкъ мал сюрюуню къыргъан джыртхыч бѣрю зарауатлыгъында озады. Анда эриулюк, джазыкъсыныу, адамлыкъ деген зат джокъду. Ол себебден, байланы, бийлени кулаклары «бѣрю» деген сѣз бла бирикдириб кѣргюзтюню табханды. Кязим байланы ичинден аманын-ахшысын айырмайды, аланы тутхан джолларын, алагъа терслик этерге онг берген социальна джашау ызны харамлыгъын ачады.

Алай Кязим ол назмуда эски дуняны мурдар илерин аманлай келгенде, ол мурдарла эзген джарлы халкыны да керексиз махтамайды. Сиз адамсыз, сюрюуча нек боласыз? — деб, артыкъ мѣхелликни, табсыз сабырлыкъны, кюрешден къоркъууну, къачыуну да терслейди. Бу джанындан алыб къарасакъ, Кязимни поэзиясы Салтыков-Щедринни поэзиясына джууукълашады. Ала экиси да туугъан халкъларын чексиз сюеди-ле, аны эркинлиги ючюн кюрештиуден уллу насыбны кеслерине излемейдиге. Алай, ол азатлыкъ ючюн кюрешге сансыз къарауча сабырлыкъны урунганлада табыб, ачыкъ сѣгедиле. «Бизни миллет ёхтемлигибиз уллуду, — дегенди Ленин, — тюз ма аны ючюн арты-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 52 бет.

гъыракъ да халкъдагъы алгъыннгы, къарауашлыкъны эм шендюгю къарауашлыкъны да кърюб болмайбыз.»¹

Кязим халкъдагъы тѣзюмлюлюкню, сабырлыкъны, насыбны джууукълашдырыгъа, хайырланыргъа чакъырады.

Тѣзюмлюлюк, джашаудан алгъан аз затчыкъгъа окъуна ыразы болуб, «шукур аллахгъа» деб турмакълыкъ хар заманда да махталыб туруп зат туююлдю. Халкъдагъы сѣгюллюк кемчиликлени ич логикасы алайды. Кязим Мечиев туугъан халкъын, Ата джуртун мардасыз сойген патриотду. Алай аны патриотлугъу миллетчиликге элтмейди. Аны поэзиясында туугъан халкъыны юсюнден назмуларыны баш магъанасы ол не да этиб, кеси миллетин башха миллетледен айырыб, бирси халкъладан энчилеб тургъан белгилерин, адетлерин излеб табыб, ачыкъ этиб, махтаргъа кюрешмейди. Ол таулула бла башха халкъланы бир бирден айыргъан, узакъ этген затланы угъай, бир-бирге ушатхан, джууукълашдыргъан затланы кѣргюзтюрге сакъды. Ол миллетле шуѣхлугъуну джырчысыды.

«Башха халкъланы унукъдургъан халкъ кеси да азат болаллыкъ туююлдю»² деген сѣзню Кязим эштмеген эсе да, къоншу миллетлени басынчакътар къарыу Малкъарда болмагъанын билген эсе да, ол миллетле ортасында шуѣхлукъну, джарашыулукъну башындагъы цитатдагъы айтылгъан халда излегенди. Миллет азатлыкъны хар тюрлюсюню ѳкюлю болгъанды.

Кязим Мечиевни Арабда, Тюркде айланганда кеси къоюб кетген таулуланы мугур джашауларына джарсыуу бла артха, тауларына къайтыргъа этген адыргысы къурумай къыйналса да, ол айланган-джюрюген джерлеринде халкъланы джашаууна сансыз къараб, эслемей озмайды. Андагъы халкъланы факъырлыкъларын кеси халкъына таралуун, джарсыуун букъдуруб, джашырыб къоялмайды. Андагъы ачыкъ, джаланганчылыкъ да аны джюрегин бек къыйнайдыла. Ол айланыуу джарлылыкъны, азатсызлыкъны масштабына кенгирек къарарча этеди. Къарыусузлукъ, ачыкъ, джаланганчылыкъ, эркин къымылдар онгсузлукъ джалан малкъарлы урунганланы энчи къадары болмагъанын, ол зарауат-

¹ Ленин. О литературе и искусстве. Москва. 1957 г., стр. 10.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. XV, стр. 223.

лыкъ миллет айыртламагъанын кѳреди. Къыйналыуну, азатсызлыкъны чегн малкъарлыла бла тохтамай, кенге кетгенин кѳребиз:

«Бу дуняда къууанч азды, ачыу кѳб,
Къууанчха джолну кѳралмадым излеб,
Бушуу джюрегимми элекча этди...»¹, —

деб Кязим ол къыйынлыкъла къуру Малкъарда угъай, хар джерде да барды деб кѳл кенгдириб, кеси кесине эм халкъгъа кѳл этдирирге кюрешмейди.

Кязим пролетариат интернационализмни теория джаны бла терен ангылаб, революция халда ангылатханды деб айталлыкъ туюлбюз. Алай ол анга джууукълашады. Джарлыла къайда да джашасынла, къайсы миллетден да болсунла, аланы къадарлары бирди:

«Араблыны кѳзлери да таулуну
Кѳзлерича, бушуудан тоб-толуду.
Хар джерде бушуу кѳблююн кѳреме,
Хар фактыргъа саламымы береме»².

Джарлы, къарыусуз джашагъан араблыны кѳзюндеги мудахлыкъгъа поэт сансыз къарамайды. Аланы ол чекге джетдирген джашау ызны табсызлыгъын ачы сѳзле бла терслейди:

«Кеме бла тенгизледен да ѳтдюм,
Тюркию, Арабны халкъларын да кѳрдюм.
Хар къайда да джарлы джарлыча джашайды,
Къарыулу къарыусузну этин ашайды»³.

Былайда Кязим социологияда диалектикагъа дери кѳтюрюлгенди. Тенгсизликде, азатсызлыкъда миллет айырылыу джокъду. Малкъарлы болуб тургъанлай окъуна, ол бай, бий эсе, кулак эсе, таулу джарлыгъа угъай, араблы, тюрклю урунганланы унукъдургъанлагъа джууукъду, ахлуду, ала джанлыды. Не миллетден да болсун, къайда да джашасын, байланы, бийлени, помещиклени муратлары да, ниетлери да, джашауда борчлары да бирди. Не этиб да, аманлыкъчы джол бла, алдаб, къоркъутуб, урлаб-тырнаб болса да, джарлыны кеслерине ишлетиу, къан къатыш кѳз джашларындан, аркъа терлеринден харам ырысхы джыйыуду. Джарлы да араблымыды, черкесмиди, таулумуду, тюрклюмюду,

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 61 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 61 бет.

³ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 64 бет.

миллети башха болсада, унугъууларыны ич магъанасы бирди. Мечиев халкълада класс джиклениуню терен эслеб, толу ангылар ючюн башха къраллада унугъууну тамырына къарагъаныны хайыры уллу болгъанды. Ол къаны-джаны бла да унукъдуруучуланы кърюб болмагъаны, урунганлагъа джакъ басыб, аланы азатлыгъын излегени хар тизгинде кърюнеди. Кязим кесини ол чыгъармаларында азатлыкъны быллай джол бла алыгъыз деб кърюзталмайды, не ючюн десенг, аллай джолну, класс кюрешни белгили хорламлагъа элтир ызын кеси да билалмагъанды. Ол джашауда болумну ачыкъ сура-тын бериб, окъуучуну, эштиучюню кеслерини джашау халларына джютю къарарча, оюм этерча, ол халдан чыгъыуну мадарын излерча этеди. Аны юсюне, таулу джарлыла джалан кеслери унукъмайдыла, унукъгъанла дагъыда кърдюле, джангыз кеслери кюрешиб хорламгъа джеталлыкъ туююдюле деб, миллет ёхтемлениу бла бирге, класс сезимни да уятады. Аны ючюн Кязимге уллу интернационалистди дерге боллукъбуз.

Кязим Мечиевни дуня халына къарамы ёсюб, битеу миллетлени къадады бир болгъанын, битеу халкъланы унукъгъанларыны шуёхлугъу бузулмаз кючге айланыргъа кереклигин ангылагъан дараджагъа кетюрюлгенди. Кязим кесини поэзиясында урунганланы арасында чюй-релик, джаулукъ, къаугъа болмазгъа кереклигин кючлю айта, ол миллет шуёхлукъгъа чырмау болуб, джарашуулу джашаргъа къоймагъан «къара кючле» унукъдуруучула болгъанын тюз ангылаб, ачыкъ сезеди.

Кязимни ол магъананы ачыкъ суратлагъан чыгъармасыды деб, толу варианты сакъланмагъан «Сары къошда» деген эскизли поэмасын айгыргъа боллукъду.

Кязим кесини ол чыгъармасында миллетле арасында джарашуусузлукъну кетериб, тынч джашаргъа къоймагъан «бёрюлеге» малкъарлы тау бийле бла эбзе бийлени гергейди. Ала бир бирлерини джерлерин сыйырыргъа кюрешиб, малларын сюрюб, адамланы ёлтюрюб, ахырында уа тынч тургъан джарлыланы бир бирлерине юскюргендиле. «Сары къошда» деген поэманы эскизин Кязим 1916 джылда джазгъанды. Анда кърюзтюрюлген ишле да Кязимни фантазиясындан чыкъмайдыла. Джашауда керти болгъандыла. Ол поэмада суратланган ишлени кеси кърюб шагъат болгъан Кязимни уста таныгъан Т. Холамханов 1916 джыл май айда эбзе бийлери къу-

рагъан бандала Бызынгыгъа келиб, 20 чакълы юйдегини малын сюрюб кетгенде, байла, бийле къозгъагъан таулуланы бир-бир алданганлары битеу эбзелени терслерге кюрешиб чамланганларында, къаугъаны ким чыгъаргъанын белгилеб, джау, душман ким болгъанын Қязимни алданган халкъгъа ангылатханын айтады.

«Бир бѐлек уручуну, бузукъчу адамны аман ишлери ючюн битеу миллетни душманнга санаргъа керек туююлдю. Хар халкъны ичинде да халкъгъа тынчлыкъ бермеген адамлары, уручулары, бузукъчулары да бардыла. Бизни малларыбызны сургенле аллайладыла. Аман адамла, уручула бизде да бардыла. Хар миллетни ичинде игиси да кѐбдю, аманы да барды. Аны себебли уа, биз эбзелени барын да джаугъа санасакъ, ол тюз туююлдю»¹.

Ол ишлеге кеси къатышыб, магъаналы ишни бардыргъан Қязим къоншу миллетлени шуѐхлугъун излеб, анга чакъырыб джырлауну кесине борч этиб алады. Алай, миллет шуѐхлукъну кѐргюзтюден алгъа, ол эбзе бийлени кюйсюзлюклерини, аманлыкъчыларыны хатасындан халкъ битеу эбзе миллетни терслеген миллетчиликге бармасын деб, чыгъармасында таулулагъа артыкълыкъ этиб, таларгъа чабхан эбзе урунганла угъай, къан ичген бийле болгъанын унутмагъыз деб эскертеди.

Қъарыулу къарыусузну ырбынга къысыб, талагъан, джунчутхан тарлыкъ джашауда ууакъ миллетлеге хар заманда да тыш душманлагъа битеу кючню, къарыуну джыйыб къаршчы сюелирге керек болгъанды.

«Ыстауатха чабдыла,
Итле кибик юрдюле,
Джартылары урушуб,
Джартылары сюрдюле»² —

деб, ол бандитлени къой сюрюуге мыллык атхан джыйын бѐруге тенг этеди. Кѐрюб болмауну битеу джюрекде къайнагъан оту «малгъун» деген сѐзге джыйылгъанды. Ол джаулада намыс да, бет да, адамлыкъ да джокъду. Джюрегинде ѐтю болгъан адам къарыусузну марамайды, ол бандитле уа бетден бетге сюелиб урушургъа базынмай, «чола ырысхы табаргъа кюрешедиле».

¹ Альманах «Шуѐхлукъ». 2-чи номери. 1958 дж., 127 бет.

² Қязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 20 бет.

Поэт ол бандитлени бузукъ сѳатларын эмоциональ-на кючде берир ючюн, кючлю тенгleshдириулени аямайды. Бирде тонгуз кибик ёкюртсе, бирде къабанча ёкюртеди.

Поэманы керти джигитлерин поэт чынтды адамла-ныча кёргюзтеди. Ала кертиси бла да къоркъа билмеген тулпарладыла. Нек дегенде, алагъа кюч-къууат селей-мей келиб турады, ала тюзлюк ючюн, кеслерини джа-лынчакъсызлыкълары ючюн кюреш бардырадыла. Поэт былайда халкъны хорланмаз кюч болгъанын ачыкъ этиб кёргюзтеди.

Алай поэт эбзе бийле бла къазауат этген таулуланы суратлагъанда, мында арталлы да миллетчилик сезил-мейди. Поэт таулуланы душманы эбзеле угъай, аланы бийлери болгъанларын шарт айтады:

«Джаула, туугъаныгъызлай,
Анагъызны къарнындан.
Бёрюлеча ичесиз
Джарлы халкъны къанындан.

Тынчайтмайсыз, кьоймайсыз
Бизни рахат джашаргъа,
Шю къол кыйыныбызны
Адамыча ашаргъа»¹

Дагъыда бир эскертирге керекли зат: автор эбзе бий-ле бла бардырылгъан къайгъылада урушха къатышхан бир таулу бийни кёргюзтмейди. Ол'а кыйынлыкъ, ауур кюнледе байла, бийле бир джанына джаллаб, кюрешден къачаргъа итингенлерин, къаугъаны къозгъаб, палахны уа урунганлагъа атхан бетсизликлерин кёргюзтюуден чыкъгъанды.

Кязимни поэзиясында миллет шуёхлукъну тинтгенде, аны революциягъа дери джазылгъан чыгъармалары джаратылгъан джыллада таулу халкъдагъы болумну эсден чыгъарыргъа джарарлыкъ туююдю. Ол заманла-да падчахлыкъ миллет унугъууну тёзюмсюз чекге кел-тирген эди. Классланы арасында айрылыкъланы да кючлеб, къозгъалуу кётюрюлген эди. Унукъдуруучу классла урунганланы кёзлери ачылгъандан, аланы политика сезимлери уянгандан, урунганланы бирик-генлеринден къоркъуб, не мадар бла да класс чюйрелик-ни джютюлюгюн кетерирге, класс сермешни сабырлан-дырыб ёчюрюрге къан дыгалас этедиле. Миллет шуёх-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж.

лукъ болмай, хар миллетни урунганлары бла энчи кюрешиу тынчыракъ боллугъун ала билгендиле. Ма кеслерини ол кир ниетлерин джашауда бардырыуда халкъдагы джахилликни, эски адетлени, динни уста хайырлангандыла. Ол кезиуде таулулада ислам динни пропагандалау, къарангы халкъны алдаб, муслиман динни джюрютгенлени ичинде классха айырылыу джокъду дегенни джайыу кѣб джюрюгенди. Исламны догмаларына кѣре, дуняда джау классла джокъдула, адам улу эки джау къауумгъа юлешиниб, индекни бир джанына ислам диндегиле, экинчи джанына уа башха диндегиле эм бир динге ийнанмагъанладыла деб айтылгъанды. Аны юсюнден Маркс былай джазайды: «Къуран эм анга кѣре къуралгъан шерият адам улун бош эки миллетге — ислам дининдегиле бла ол динде болмагъанлагъа юлешиб къоядыла. Динсизле — харибледиле, джауладыла. Ислам, муслиман диндегиледен башхаланы закондан тыш этиб, ислам диндегиле бла ол динде болмагъанланы орталарында джаулукъ юзюлмезча этгенди»¹.

Кеси динге ийнаныб да тургъанлай, Араб Востокга эки кере да барыб келген, арабча уллу окъуулу Кязим исламны ол догмаларын къабыл кѣрмейди. Аны художниклик джютю сезими ислам дин салгъан чеклениую дженгиб, халкъны бийге, байгъа, джарлыгъа юлешиную аны тутхан динине угъай, къайсы классдан болгъанына кѣре анга уллу сагъыш этдиргенди. Ленини «эллиле къуру бизде угъай, саулай дуняда да практикле эм реалистдиле»² — дегенни кертилгин Кязимни чыгъармачылыгъында миллетле шуѣхлугъуна джораланиган чыгъармалары ачыкъ этедиле. Ол себебден, поэт дин салгъан тыйгъычны хорлаб чыкыгъанды.

Ма башында айтылгъан себеблени юсю бла биз Кязимни интернационалист болгъанын кѣребиз.

Алай болса да, бизни бу ишибизде Кязимни чыгъармачылыгъында шарайыбны не да къарамында биз къабыл кѣрмезча затланы эслемегенча этиб, кѣрмей озсакъ, халкъны культура хазнасын тинтиуде марксизм-ленинизмни методологиясын унутханладан боллукъбуз. Ол

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. «Объявление войны — к истории возникновения восточного вопроса». Сбор. Соч., т. 10. М. 1957 г., стр. 167.

² В. И. Ленин. Соч., т. 24, стр. 168.

методологиягъа кёре, энчи авторну чыгъармачылыгъын къолгъа алыб сюзгенде, ол чыгъармачылыкъны ёсюуюню процессине эс буруб къараб, аны эволюциясын кергюзтюрге керекбиз. Къазимни революциягъа дери чыгъармачылыгъында, аз болсала да, пессимизмни сезими бла джаратылгъан чыгъармалары да бардыла.

Ол себебден, аны къарамында, бир-бир назмуларында шарайыбланы чыгъыу себеблерин ачыу борчду.

«Бийк тауланы башында
Къар да эрир, кюннге тёзmez,
Алай мени джюрек къайгъым
Ол къарлача эриб кетmez.

Джоулгъан джугъутур къаны
Думи болуб, джутулур джерге
Мени къайгъыммы джер джутмаз.
Джел алыб да кетmez тюзге»¹

Аны ол сагъышы кесини энчи баш къайгъысы туююлдю. Ол джарсыу сагъыш, мудахлыкъ урунгаланы хариблигине куюгенденди. Терен сагъыш, ич къайгъы табийгъатдагъы тюрлениуле бла адамны джюрегинде тюрлениулени къарама-къаршы суратлау бла берилгенди. Мында хар сёз, хар тизгин, хар деталь назмуну ниет халкъдагъы къыйынлыкъны адам кётюралмазча аурлугъун ачыкъларгъа бойсунганды. Поэтни лирика геройну къадары урунганланы къадарындан айырылмаз халда тутушханды. Аны джарсытхан затны башы — ол джалан къыйынлыкъны ауурлугъу да туююлдю, ол палахдан къутулур джолну табмай тыпырдаб этген адыргысыды. Биз айтхан джарсыула асыры басхандан, поэт бир бирде тюзлюкню хорларына шекли къарагъанча болады, ахшы умутун тас этгенча кёрюнеди. Кесини терен магъаналы поэзиясыны халкъгъа файдалылыгъына да шекленеди:

«Джарлы халкъым, кёб китабла окъудум,
Андан санга хайыр чыгъар деб турдум.
Къазим окъуйду, джазад, эринмейди.
Алай насыб къайдагъысын билмейди»² —

дейди Къазим 1911 джылда Арабстандан къайтхандан сора. Ол тюз джолну излейди. Халкъны азаблыкъдан ычхындырыргъа кюрешеди. Алай ол джолну табмайды.

¹ Къазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 57 бет.

² Къазим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 71 бет.

Къайры къараса да, сынсыгъан, таралгъан, мугурайгъан, факъырлыкъ башын басхан джашауну кѳреди. Аллан кѳзиуледе ол кеси уллу магъана бериб джазгъан назмулары да халкъны къыйынлыгъын дженгиллетирге не мадар этапырла деб, аланы магъаналылыкъларына да шеклениб къарайды. Ол затла анда кезиулю эдиле. А. М. Горькийни: «Халкъны чыгъармаларын джаратхан сѳз усталары къаллай бир къыйын, не къадар ауур джашауда джашагъанлыкъгъа, аланы уллу ишлерин унукъдуруучу классла сыйсыз этиб умутсузлукъгъа келтиргенликге, аланы чыгъармаларында кѳлсюзлюк ауазы болмайды» дегени, хазна къалмай, Къазимни чыгъармачылыгъына да тийиштиди.

* * *

Къазимни чыгъармачылыгъында белгилли джерни философия-дидактика тематика алады. Алай ол зат терс ангылашынмасын: бу къауумгъа айырылгъан назмуладан башхаларында философия оюм джокъду демеклик терсди. Не ючюн десенг, поэтни къайсы чыгъармасын алыб къарасанг да, алада оюмну теренлиги эсленеди. Ма аны ючюн Къазимге философия оюмну къууатлы поэти деб бош атамайдыла.

Дагъыда бир эскертирге керекли зат: поэтни ол биз философия-дидактика темадагъы чыгъармалары деб айыргъан къауумубузда да джаланнгач философия бла къургъакъ дидактикадан башха джукъ джокъду деген акъылгъа келиу джангылычды. Нек дегенде, биз ол чыгъармалада халкъны тюзлюкге-терсликге къарамыны, урунууну, адамны джашауунда магъанасыны юсюнден, материяны, динни юсюнден, джашаудагъы тюрюлю болумланы юслеринден кенг эм терен сагъышын кѳребиз. Ол назмуланы энчи алыб тинтиуюбюзню себеби, поэтни философия эм дидактика кѳз къарамы былада артыгъыракъ да ачыкъ берилгениндеди.

Къазим терен оюмлуду, аны поэзиясында мардалы тизгиннге джыйылгъан философия теория системагъа салыныб берилмегенди. Ол абстракциялы ниетден джашау кертиликге келмейди, керти джашаудан оюмгъа ѳтеди. Аны поэзиясында философия бла поэтика бирликде келгени ачыкъ сезиледи.

Къазим битеу акъылында, эсинде адамны джашау халы бла насыбы болгъаны себебли, аны чыгъарма-

чытыгында да социальна эм этика проблемалары баш джерни тутардыла. Поэзиясында уа абстракциялы философия формулировка джокъну орундадыла. Дагыда бир эде тутулукъ зат: халкыны дуня халын ангылауда баш илишанла азатлыккыга итинну, табигъатны болумларын ангылауу материаллист халы Кязимни поэзиясында андан ары ёсюб, жангы бийикликке, кётюрюлгенди. Аны чыгъармаларында ниетни баш магъанасы адамны къадарына, аны джашауда керти болумуна тюшеди. Алай Кязимни эфендилени кылыккысызлыкларына, исламны кёб догмаларына къаршчы болууна къараб, Кязимге ахырына дери джолун сайлагъан илму атеистди дерге джарамайды. Чынтды атеист болур ючюн динни ахыры да джалгъанлыгына, аллахны арталлы да джокълугуна ийнаныргъа керек эди. Кязим'а ол чекке кётюрюлалмагъанды. Ол аллахны «барлыгына» ийнанганды. Алай аны ийнаныуунда фанатизм джокъду. (Кёбюсюнде аны диннге ийнаныуу деизм халда болгъанды (белгили болгъанына кёре, деистле аллах барды деб ийнанадыла. Алай ол джашауда бир затха къатышмайды. Хар тюрлениу да табигъатны кесини ич законлары бла болады дейдиле). Энгельсни айтханына кёре, материаллист кёз къарам дегенибиз табигъат къалай эсе да тюз алай ангылауду, анга башха тюрлю затланы къошакъ этмеудю. Бизни ангылагъаныбызгъа кёре Кязимни чыгъармачылыгы толу материаллист джолунда болмаса да философиялы аны бир къауум назмулары ол излемге джууаб берир халдадыла, нек десегиз, Кязим ол чыгъармаларында джашауу, табигъатны тюз къалай эсе да, ол халда кёрюб, ангылатыу берирге кюрешеди. Кязим битеу джашауу — саулай табигъатны да, адамны да билирге, ангыларгъа излейди. Аны сагъышларыны ичинде табигъат саулай, общественна халла джашаудагы тюрлениуле саналадыла.

Кязимни чыгъармачылыгыны материаллист мотивлени биз бек ачыкъ аны исламны догмаларына къарамында кёребиз. Сёз ючюн, ол догмалагъа кёре, аллахны сыйлы джери Меккады, Каабады. Хар ислам диннге табынганны акъылы, эси, мураты, тилеги аны бла байламлы болуб, ары итинирге керекди. Адамлыккыны, намысны, тюзлюкню, тазалыккыны да махтаулу джери андады деб тургъандыла. Ким ол затха шекленсе, керти ийнанмаса, аны динсизге санагъанды-

ла. Қязим кесини чыгъармаларында исламчылары ол догмаларын тюзча кѣргюзтгенни кѳой, аны юсюнден джылы сѣз айтмайды. Қязимни ангылагъанына, суратлагъанына кѣре, араблылада да зауукълукъ джокъду. Социална тенгсизлик бийлик этген Арабстанда да мугур мугурча, бай байча джашайды. «Аллахны кѳудрети» андагъы кѳарыусузлагъа джашау онг бериб, тарлыкъны кетермейди. Андагъылары барысын да насыблы этмегенин кѣрѣди: «араблыны кѣзлери да таулуну кѣзлерича бушуудан тоб толудула» деб, ислам догмаларында айтылгъан «джаннетни» болмагъан затлыгъын ачыкълаб, анда да джашау халланы бузулууу башха джерледен кем болмагъанын кѣргюзтеди. Аны юсюне, Қязим ислам догмаларына ийнанса, джарлы халкъны ары барыгъыз, кѳадарыгъыз «бу джашауда онгсуз болсагъызда, ары барсагъыз ахырат тынчлыгъын керлюксюз» деген магъанада бир тизгин джазмагъаны аны ол таурухланы джалгъанлыкъларын терен ангылагъанын белгилейди. Қязимни Меккада, Бейрутда, Багдадда, Стамбулда джазгъан чыгъармаларында «динни арасына» келгенине кѳууаныу, ыразылыкъ, «аллахха шукур» этиу джокъду, андан туугъан джерине кѳайтыуну кюсеу мардасыз кючлюдю. Ол аны исламны айтханларыны кѣбюсюн ѳтюрюкге санагъанына шагъатлыкъ этеди.

Қязимни ангылауунда кѳарауунда-материалист мотивлени биз аны исламны ол «ахыратда джашау» деген, кѳадарны хар нени да эртдеден окъуна адам этерлик, джашауунда тюберлик затланы белгилѣб кѳойгъаныны юсюнден, кѳадарны фатализми дегенча догмаларына кѳарагъан халындан да толу ангылайбыз.

Биз айтханнга шагъатлыкъгъа бу тизгинлени келтирирге боллукъду:

«Араблыны кѣзлери да. таулуну
Кѣзлерича, бушуудан тоб-толуду.
Хар джерде бушуу кѣблюгон кѣреме,
Хар факъыргъа саламымы береме»¹.

Ислам догмаларына кѣре, анда «дин неси» адамлагъа зауукълукъдан башха джукъ болмазгъа керек эди. Поэт да аны кѣргюзтюрге керек эди. Алай Қязим анда дин зауукълугъуна кѣмюлюб, «ахыратха джол ишлегенлени» угъай, аланы ол кюннге кѳалдыргъан джашав

¹ Қязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 61 бет.

халгъа чексиз ыразысызлыкъны оту джаннган харибленн кӛредн. Неда:

«...Тюркню, Арабны да халкъларын кӛрдюм.
Хар къайда да джарлы джарлыча джашйды,
Къарыулу къарыусузну этин ашайды»¹---

дегенинде динчилени айтханына аллай уллу хурмет кӛрюнмейди. Ол былайда динсиз, атеист туююл эсе да, ислам догмаларыны айтханын джашау кертилик хорлагъанын кӛргюзтеди. Поэтни назмулары окъуучуну: дуняда бек аламах саналыб тургъан мекка-мединада джашауда алай эсе, аллах деб турмакълыкъ не берликди, джангыз да адам башха затха ийнанмай, кеси къадарын кеси къолуна алыргъа керек боллукъ болурму деген сагъышха келтиреди. Кертиди, Кязимни чыгъармаларында «ахырат деген джалгъанды», «къадар ӛтюрюкдю» деб ачыкъ айтхан назму джокъду. Алай болумуну себеблерин заманны ангылау дараджасындан, халкъны къарангылыгъын, джахиллигин, поэт уста билгенден кӛрюрге керекди. Кязим аланы юсюнден кеси ачыкъ айтмагъанлыкъгъа, аны назмуларыны ич магъанасыны юсюнден сагъыш эте келген окъуучу аллай оюмгъа джетерликди. Сӛз ючюн, «Дуня деген алай къыйын тик джолду» деген назмусунда ол былай джазады:

«Дуня деген алай къыйын тик джолду,
Ол джолда азаблыкъ ким сынамагъанд?
Дуня деген алай ачы тенгизди,—
Анда кимни кемелери батмагъанд.

Ачы дуня тенгизинде барабыз,
Кемебиз къачан батарын билмейин,
Атдан кетгенде да алай кетебиз,
Билекликлерин биз къолдан иймейин.

Дуня, сен не ачы тенгиз эсенг да,
Ата юйюбюзсе сен барыбызны.
Не этейик, куртла кӛб джабадыла,
Сеиде баргъан къыйын джолларыбызны»²

Ол назмудан биз поэтни материалист кӛз къарамдагъы мотивлерин, чексиз фахмулулугъун, тюзлюкге кертичилигин, суратларгъа усталыгъын кӛребиз. Биринчи строфадагъы ал эки тизгинде берилген деталла туугъан джерни энчи бетин кӛргюзтюрча сайлануу бла бирге, ол айланнган, джюрюген джерлени шартлары,

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 64 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 56 бет.

тюрсююн белгилерик образла мардасыз уста сайлан-
гандыла.

«Дуня деген алай кыйн тик джолду,
Ол джолда азаблык ким сынамагъанд?» —

деген тизгинлени ачыкъ ангылар ючюн таулула револю-
циягъа дери болгъан, теш тиклеринде орналгъан тар
тыгъырыкълы, кысылгъан эллени эсден чыгъармазгъа
керекди. Қязимни ол тизгинлери халкъны кыйынлы
тарлыкъда джашаууну символу эди. Алай кыйын-
лыкъла таулуланы джашауу бла чеклениб къалмай,
узакъгъа кетгенлерин, зарауатлыкъ сынагъанла кѳб бол-
гъанын Қязим назмуну суратлаууну ѳсдюрюу халы бла
да сездиреди:

«Дуня деген алай ачы тенгизди,
Анда кимни кемелери батмагъанд?» —

деген тизгинле уа Қязимни оюмлау къарамыны кенгер-
генин, азаблауну мурдору башха миллетледе да къаты
болгъанын ангылагъанын кѳребиз. Қязим кеси кѳрюб
билмесе эди, тенгизле бла кемелеге ол джерледе джа-
шауну суратлаб тенглешдирмез эди. Алай ол строфаны
биз айта тургъан эки тизгининде магъана андан ары
кетеди. Ол тенгиз джарлы таулула диннге алданыб
умутлу къарагъан алдаулу кѳзге кѳрюннген чарс насыб-
ха барлыкъ джолну кыйынлыгъычады. Алдаулу на-
сыбдан умутну кенглигин эслетеди. Алай алданган
къарангы адамланы ол кыйын джол къайры элтеди,
тынчылыкъгъа, берекетликге джетдиремиди? Угъай, ол
алдаулу насыбны кѳзге кѳрюнюую, джел къуугъан ту-
манча, чачылады. Кеси туугъан джерни кыйынлыгъын-
дан ычхыныр ючюн тыпырдаб, «аллахны къудретинден
чомарт юлюшлю» болгъаннга саналгъан Арабстаннга
мыллык атыуну ахыры адамгъа насыб угъай, бушуу
бергенин сейирлик кѳргюзтеди. Тенгиз толкъунлары
кѳб кемелени ууатхапча, джашау кертилик да кѳблени
умутларын ѳчюргенди. Алай адамны джашаудан умуту
уллу болады. Умут ѳчюлсе, джашау да тохтаиды, адам
бюгюн кѳрген кыйынлыгъындан тамбла ычхыныр умут-
да, алгъа ишаныб къарайды:

«Ачы дуня тенгизинде барабыз,
Кемебиз батарын билмейин.
Атдан кетгенде да алай кетебиз.
Билекликлени биз къолдан иймейин».

Бир сѣз бла айтыргъа, Кязимни суратлаууна кѣре джашауда тенглик, тюзлюк, урунганлагъа ырахатлыкъ, насыб джокъду. Аны юсюне, ол хал джангыз Малкъар бла чекленмейди, битеу адам улун тутады.

Исламны мистикалы окъуууна кѣре бу джашау бошду, джалгъанды, адамны баш борчу дуняда зауукъланыргъа мыллык атмай, «ѣмюрлюк» джашаугъа — ахыратха хазырланыргъа керекди, адам джашар ючюн угъай, ёлюм ючюн кюрешуу аны борчуду. Къадар буюргъандан къутулуу джокъду деб, джашаудан тюнгюлюуге чакъырады. Ислам догмалары айтханнга кѣре, джер юсюнде джашау дегенинг — «ахыратха» хазырланыуну ауур джолуду.

Кязимни биз сюзген назмусундагъы магъана ал эки строфа бла чекленсе, поэт да ол магъананы айтады дер эдик. Алай, назмуну баш магъанасы аны ахыр строфасындады. Кязимни акъылына кѣре, адамны джашауу аманмыды, игимиди, джерде тууб, джерде тауусулады, башха тюрлю джашау джокъду:

«Дуня, сен не ачы тенгиз эсенг да,
Ата юйюбюзсе сен барыбызны.
Не этейик,— куртла кѣб джабадыла,
Сенде баргъан къыйын джолларыбызны» —

дейди.

Да сора, ахырат-джаннет джалгъан эсе, андан умут джокъ эсе, да сора дуняда насыб, эркинлик, тенглик джокъ эсе, джашау тауусулгъандан сора ол «ахыратха», «джаннетге» тюшерме деген умут да бош эсе, адамгъа не къалады? Не этерге керекди? Кязим анга кеси ачыкъ джууб бермей эсе да, адамны барлыкъ, турлукъ джери бу дунядан башха джер болмагъанын кѣргюзгенде, окъуучуну, джашау ызны тюрлендирирге керекди, социальна тенгсизликни къурутургъа борчду деген сагъышха элтеди.

Кязим кесини «Нетейим!» деген чыгъармасында къартлыкъны, ёлюмню джашауу юсюнден философиялы оюмларын этеди. Мында материалист мотивле бек кючлюдюле:

«Кюнле ётелле, нетейим?
Терк кетеле, нетейим?
Къартлыкъ келед, нетейим?
Къайры къачыб кетейим?»

Къачыб тау башына чыкъ,
Тенгиз тьюбие кир, букъ —
Джокъ къартлыкъдан къутулуу,
Джокъ аны артха буруу»¹ —

дегенинде, ол ёлюмден къоркъуб, къартлыкъгъа хорла-
тыб, фатализмге дженгдиргенден айтмайды. Аны ангы-
лаууна кёре, табигъатда тюрлениуле адам ол затланы
суюгенинден-суюмегенинден туююлдю. Заман кесини
алгъа барыуун селейтмейди. Туугъан адам ёсгени, джа-
шай кетиб къарт болгъаны, арт логикалы ахыры ёлюмге
джетгени адамны акъылына кёре болмай табигъатны
кеси халы бла барады. Алай поэт назмуда: сиз туууб
ёсгенликге, къарт боллукъсуз, ёллюксюз, къадар айт-
хандан къутулалмазсыз, ёлгюнчю, не да этиб, кеси
ауарагъыз бла болугъуз демейди. Адамны къысха ёмю-
рюн ол бошха тергемейди, бош келгенге санамайды.
Адам келлик тёлюле ючюн кюреширге, джашаудан
алгъанын бютюн да оздуруб, ыз къалдырмаса, аны
джашауу сырафды дейди. Кязим ёлгенле сау боллукъ-
дула деб да айтмайды. Кязимни акъылына кёре, ёлюб
кетгинчи хар нени да тырнаб, урлаб бир зауукъ этиб
къалайым демекликни да, манга хар нени да не керек-
лиси барды деген аскетизмлик да бирча терсленедиле.

«Ишле, Кязим, кёлсюзлюк
Этмей, джибермей терслик.
Темиринги туюгюн сен,
Назмуланы тизгин сен».

Ма аны джашау ызы олду.

Кязим Мечиев 1906 джылда, биринчи орус револю-
ция хорлана тургъан кезиуде, «Атасыны джашына осуя-
ты» деген назмусунда:

«Балам! Зулмулукъну кёре,
Кетеме къабыргъа — джерге.
Ким билед, санга тюшсе уа,
Зулму джокъ болгъанын кёрге!

Балам! Дуньяда артыкълыкъ.
Болмагъан кюнлеге джетсенг,
Ол заманда къабырыма.
Келиб: «Тынч джат!» — деб къычыр сен!² —

деб джазгъанды.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 86 бет.

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 43 бет.

Бу назмуда атасыны джашына этген осуят форманы поэт кесини философиясын суратлаб берир ючюн уста хайырланганды. Хар строфаны башындагы «Балам!»— деген кётюрюч белгини кьайтарыуу тенгсизлик джашау ызда кьалгъанлагъа джарсыулу тынгысызлыгын кючлю береди. Автор ол кьайтарыуну биричи эки строфада кючлю интонация бла айтыб, ючюнчююнде уа ауазы сабырлы бош берилмегенди. Ол сабырлыкьны юсю бла поэт джашауда тюзлюк хорларыгына ийнанганын, ол хорлам герк болургъа ашыкьгъанын билдиреди, дуняда бир аманлыкь иш этмегенине кьууанады.

«Балам! Дуняда артыкьлыкь
Болмагъан кюнлеге джетсенг,
Ол заманда кьабырыма
Келиб «тынч джат?» деб кьычыр сен!»—

деген тизгинле назмуну кульминациясыдыла. Кязимни заманны, табигъатны, джашауда тюрлениулени юсюнден кьарамына эс буруб кез джетдирсек, анда материализмни кёб илишаны ачыкь кёрюнеди. Ол 1910 джылда Стамбулда айланнганында:

«Озгъан джаууну джамычы
Бла кьуууб бош кюрешме, —
Сен озгъан джаш кюнлеринги
Базарда табарма деме.

Дуняда джокь аллай базар,
Аны бир саудюгер сатмаз.
Кьарындашынг табмаз излеб,
Ананг джангыдан бералмаз¹—

деген чыгъармасын джазгъанды. Бу назмуда поэтни айтханына кёре, джашау тохтаусуз алгъа барады. Бююнюгю джаш адамла тамбла кьарт боллукьдула, бююнюгю кьартла уа тюнене джаш эдиле. Ол себебден, хар адамны борчу — бююн этиллик ишни тамлагъы болджалгъа салмай этерге керекди. Адам джашаугъа тарыгьыр ючюн келмейди. Заман салгъан борчну толтурургъа керекди. Тёлюле арасында байламлылыкьны диалектикасы хар тёлюню кесине энчи борч салады демеклик кючлюдю. Заман оза баргъаны кьадар Кязим Мечиевни джашаудагы тюрлениулени ангылау дараджасы да теренлене, кенгере, ачыкълана

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 58 бет.

келеди. Ол кесини философиялы назмуларында джашаудагы болумну тюрлениулерини ич диалектикасына джууаб излерге кюрешгенде, аланы урунганланы сейинден ёнчелеб тергеуге алады.

Кязим Мечиев битеу дунядагы имперналистлени, пролетариат бла капиталистлени орталарыны ахырына дери джиклениулерини эм ол ишге марксизм-ленинизм не кёзден къарагъанын биринчи битеу дуня уруш ачылгъан джыллада ачыкъ билмегени кертиди. Ол урушну нек ачылгъанын, кимле ачханларын да толу билалмагъаны хакъды. Алай урушну ал кюнлеринден башлаб окъуна аны ангылаулуугу, урунганланы бек суйгени, художник сезимлиги ол уруш урунганлагъа насыбха ачылмагъанын кёргюзтеди. Ол ишни болумун Кязим теориялы ангылаялмагъан эсе да, аны урушха къарамы большевикле партиясыны политикасына джууукълугъун кёребиз. Аны «1914 джыл» деген назмусу битеу дунялыкъ урушха джораланады. Ол бизни литературада урушха къаджау джазылгъан чыгъармаланы бек алааматларынданды.

«Дуня къан урушха киргенд,
Тынчылыкъны атасы ёлгенд.
Падчахгъа аман кюн келгенд,
Халкъны халкъгъа душман этгенд.

Джашла урушха баралла,
Анала джашсыз къалалла...
Джюрекле ачыудан джаналла»¹.

Ол тизгинлеге иги эс буруб къарасакъ, къан тёгюлген уруш урунганланы алайсыз да онгсуз джашауларын тёзюб болмазча этгенин эслейбиз. Поэт терслени бетлерин арсарсыз ачады, ала падчах эм капиталистле, помещикледиле. Андан сора да поэт уруш майданы бла тылны бирлигин уста сезгенди. Ол бирлик да недеди дегенде: урушда къырылгъан урунганладыла, алагъа хар нени да къураб берген да халкъды, бушууну, хазна къалдырмай кесине алгъан да урунганладыла. Ала ол урушдан чыкългъан джалан да бир затдан — файдадан къурудула. Урунганны табигъаты мамырлыкъны излейди. Ма поэтни назмусуну философиялы магъанасы андады. Кязимни урушха къаджау назмусунда уа былай джазылгъанды:

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 89 бет.

«Падчах дейле, аскер дейле,
Джасакъ, палогла излейле.
Бералмагъанны тюелле,
Халкъ къанын сууча ичелле»².

Социална тенгсизлик джашау ызны кертилиги болуб тургъан заманда «сауутланган адам» урунганны джауу болгъанын, терсликни символу болгъанын поэт тюз эслегенди. «Падчах дейле, аскер дейле» деб, поэт ол солдтла падчахлыкъны тутхучу болгъанын кючлю береди. Алай ол хал тюрленмей амалы джокъду, не ючюн десенг, «къалмагъанды бизде тѳзюм» дейди поэт.

Кязим Мечиевни философия чыгъармаларында аны эстетика, къылыкъ, социология къарамларын, джашау бла ёлюмню юсюнден сагъышларын кѳребиз. Ол затланы юсюнде аны поэзиясы не жанлы болгъанын анылайбыз. «Джашлыкъ сен садакъ окъ эдинг» деген чыгъармасында джашауну, джашлыкъ бла къартлыкъны юсюнден сагъыш эте, тюрлениулени диалектикасына акъылы джетеди. Джашау тохтаусузу, алгъадан алгъа барады, адамны ыразылыгына-ыразысызлыгына къарамайды. «Джашлыкъ сен садакъ окъ эдинг» деб, кеси джашагъан кюнлени садакъ окъгъа тенгleshдиреди. Мында кюнлени тохтаусуз озууу къартлыкъны джууукълашдыргъаны, ёлюмге джууукъ элтгенин анылайды. Алай ёллюкбюз да ёллюкбюз, энчи зауукъну юзерге кюреш, сенден къалгъан дуния тюр болсун деген кѳлсюзлюк ол назмулада джокъду. Джашауну чексизлиги эм хар тѳлюге джашау джюклеген борчну толтуруу кереклигин, кесинден сора келлик тѳлюге джюккъ къалдырмай кетмекликни насыбсызлыгы кючлю бериледи.

Кязимни дидактикасы керексиз акъыл юйретиу, магъана сайлыкъны, къургъакъ акъыллылыкъны хорлагъанды. Поэзиядан окъуучуну кѳлюн къачырмай, аны акъылын, сезимин къозгъарча, терслик бла тюзлюкню не болгъанын юйретирча дидактикалы назмуланы джазар ючюн къуру фахмудан сора да поэтни халкъ джашауу бла терен байламлыгы, кюрешге къатышыууну тирилиги, халкъ тюрбеген къууанчлагъа, джарсыулагъа тышдан сансыз къарамай, кесини энчи башына тюршген затлагъача къарауу, джашаудан уллу сынауу болмакъ-

² Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж. 98 бет.

лыгы, халкъ тилин уста билмеклиги, суратлау амаллары бай болуу керекди. Ол назмуладан биз халкъ тилни шатыклыгын кѳребиз. Кязим кесин халкъдан ѳрге кѳтюрѳб мардасыз акъыллыча этиб кѳргюзтюрге. кюрешмейди, халкъны джахиллигини дараджасына эншге ийилиб да омакъланмайды.

Адамлыкъ бла адамсызлыкъ, тюзлюк бла терслик, харамлыкъ бла халаллыкъ, кѳркѳакълыкъ бла батырлыкъ, тазалыкъ бла кирлилик, намыслыкъ бла намысызлыкъ кеслерини ич магъаналары бла кючлю ачылгъандыла. Аны ол къауум назмуларында поэт кесини эстетика идеалын береди. Кязимни битеу поэзиясында локонизм афоризмле, джютю сѳзле, идиомала аны дидактика-философия назмуларында бютюн да алапат чекге джетгендиле. Хар сѳзю автор марагъан точкагъа тиерча джютюдю. Ол дидактика назмуларында джаш тѳлюню заманны излемине кѳре ѳсдюрѳрге уллу эс бурады. Эскичиликни тутхаңланы, джашауну артха тартхаңланы сѳгеди.

Тюзлюк ючюн не къыйынлыкъдан да кѳркѳа билмеу, кесини энчи баш къайгъысы ючюн угъай, джамауатны сейири ючюн кюрешуочю поэтни идеалыды. Аны ол назмуларында адам туугъанда окъуна бузулуп туумайды, аны бзулууу джашау ызгъа кѳре болады; юретсе, тюзелмезлик джокъду деб бериледи.

Кязимни дидактика назмуларында суратлауну бек сѳйген ызы тюзлюк эм терслик джанын контраст халда кѳргюзтюдю. Ол бир тюз образны уста скульпторну къолу ишлеген суратча аны андан ары соза, хапарлай турмай, ол тюз затны антонимин алыб, аны да кючлю афоризм бла береди. 1900 дж. джазгъан «Батырлыкъ джютюд...» деген назмусуна къарайыкъ:

«Батырлыкъ джютюд, къамача,
Кѳркѳакълыкъ гумухд, салтача»¹.

Автор биринчи тизгинде батырлыкъны (Кавказ поэзияны адетиндеча) символу этиб, къаманы бош сайламайды. Ол эртдеден бери джигитликни, къатылыкъны, ишангылыкъны белгиси болуп келгенди. Кѳркѳакълыкъны уа поэт гумухлукъ бла тенглешдиреди. Да сора салтаны нек алады дерликле болурла. Ол къарыуну, деменгилликни белгиси тѳйюлмюдю? Поэт былайда сал-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 37 бет.

таны гумухлукъ белгисин эсге алады. Алай иш анда да туююлду. Поэтни айтайым дегени:

Батырлыкъ кьорур журтунгу,
Кьоркьакълыкъ кьмер отунгу»¹ —

деген тизгинледи. Башха сёз бла айтсакъ, кыйын, сынаулу кюн келгенде батырлыкъ халкыны насыбы ючюн сюелсе, кьоркьакълыкъга, сатылыб, палах келтиреди. Кьоркьакълыкыны джюрютген адамны ол кылыгы аны ёсдюргенге салта ауурлугъуча тиерин антады. Автор андан ары батырлыкыны отлукъ ташха, кьоркьакълыкыны джёге агъачха тенг этеди. Ол тизгинлени барысы да нарт сёзге айланган афоризмледиле.

«Ачыкъ сёз» деген назмусунда да тюз илишанла бла терсликни ич магъанасын тутхан белгилени антоним халда суратлайды. Ол мында батырлыкыны, кертичликни, бийикге талпынууну, сёзге угъай, ишге джигерликни, махтаныргъа угъай, керти чомартлыкъга ёчлюкню магъанасын ачады. Тилчиле, ётюрюкчюле, эринчекле, джаншакъла аны къанлы джауудула. Хар ким халкына джарар ючюн къушча «бийикге ёч болургъа» керекди дейди.

«Аман къатын тилчи болур», «Аман къатын кёбге джатар, кюню хапар бла батар» деген затланы ич магъанасы теренди. Мында поэт маджарыусуз, ююн тизгинли туталмагъан, сабийлерине кереклисича къараялмагъан, кирли, эринчек, таурухчу тиширыуланы сёге, тиширыуланы ол дараджагъа джетдирген джашау ызы терслейди эм джашауну ол сынауларындан хорлам бла чыгыб, ёхтемликни тас этмезге чакъырады.

1905—1907 джылладагъы орус революцияны тауушу малкьар таулагъа да джетди.

Ол заманда джазылгъан «Иги сёз» деген назму джарлы халкыга джакъ басыу джаны бла джазылгъан ахшы чыгъармаладан бириди. Ол назмуда «иги сёзню бичакъ кесмезин, боран элтмезин», аны багъалылыгын кьргюзтеди. Алай иги сёз деб поэт керексиз омакъланыугъа айтмайды. Халкыны джашауун тюз кьргюзтюб, аны эркинликге чыгъарыргъа болушхан сёзлеге — поэзиягъа айтады. Иги сёзсюз, джырсыз халк болмайды, урунганланы азатлыкъ кюрешге хазырлауда аланы магъаналары уллуду. Ол джарлыны тыянчагъыды, бай-

¹ Къазим. Сайлама чыгъармалары. Пальчик. 1959 дж., 37 бет.

гъа муджура болуб тиеди. Иги сѣз былайда тюзлюкню джырчысыны белгисича бир затды. Иги сѣзню хорлар, тюзлюкню джырын ёчюрлюк кюч джокъду, не ючюн дегенг, аллай сѣзле урунганлаңы сейирлерин тутадыла. Назмуну ич магъанасы ол затха бойсунады.

Кязим Мечивни дидактика назмуларыны ичинде бек аламатларыны бири «Ишлеген» деген назмусуду. Ол чыгъармада Кязим урунууну магъанасын ача: «Иш джашауну мурдоруду»,— деген материалист акъылгъа келеди. Мында поэт джалан да иш суймезлени, кеслерин къайда болса булджута, кечиндире айланганланы сѣгюб чекленмейди.

Аны юсюне, ёмюрюнде джашау терсликни терен ачыб, джарлыны мугурлу джашауун суратлаб тургъан фахмулу поэт ол тенгсизлик дуняда ишлегенлени къыйынын ишлемегенле ашагъанын, ишлеб кеси халал къол къыйынлары бла кюн кёрюр дьгаласда айланган урунганлада джюрек тынчлыкъ да, кереклерин табыу да, не къарынлары тойгъунчу ашамай, не юслерине кьер затлары болмай тургъанларын да, харам мюлкге эсирген байла-бийле бел аурутуб къыйналмасала да, байлыкъдан чириб джашагъанларын кёрмей турмайды. Алай, ол урунганланы ишлерге чакъыргъан да байланы, бийлени ачкѣзлюклерин къандыр, ала ючюн къаруунгу, билиминги аяма демейди.

Ырысхыны чыгъаргъан кюч джалан да урунууда болгъанын, адамны адам этген, хар затны да башы урунуу болгъанын ангылайды.

Кязим джашауну тутуругъу, аны алгъа элтир кючу болгъанла урунганладыла, кесини халал къол къыйынын хайырланыргъа къоймагъан, джаратычулукъ джангычылыгъына чырмау болгъан эски джашау ызкьуругъа керекди дейди.

«Ишди дуняда кѣз джарыкъ,
Ишди бизни къуандырлыкъ.
Ишлегенни кѣлю джарыкъ
Ишлемеген болур джазыкъ»¹. ---

демекликде эзиучю классланы адамсызлыгъына терен ийнаны барды. «Ишлеген» деген назмуну ритмасы, тартдырылгъан джыя кибики, кючлюдю, джоргъады. Джал-

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 70 бет

къаулары, эринчеклени терслеу бла джазыла эсе да, ишлеуню джаратыучу, тюзетиучю къыйматына чексиз ийнаныу оптимизмли интонация къолтайлыды.

«Ишлемесенг — гырджынсызлай,
Ишлемесенг — чабырсызлай.
Ишлемесенг — намыссызлай...»

«Ишлемесенг» деген сёзню къайтарыб-къайтарыб айтмакълыкъ, автор ачыкъларгъа кюрешген идеягъа битеу акцентни ауурлугъун тюзюрюрге болушады. Назмуну хар тизгини нарт сёзча джютю, аламаг афоризм-ледиле.

Мечиев кесини поэзиясында адамлыкъны къыйматын этген ишине, ол ишни ким ючюн этилгенине, адам урунуугъа не кёзден къарагъанына кёре багъалайды. Аны акъылына кёре, ишлеменген адамсызлыкъны белгисиди.

Кязим кесин «Тюзлюк» деген назмусунда келлик кюнню насыбына ийнаныб, джарлы халкъ тюзлюкню чигинджиси болгъанын кёргюзтеди.

Башха назмусунда уа:

«Махтанмагъыз, бай да, бий да
Бизнича нисансыз сиз да,
Къалмабыз биз бирибиз да
Неди байлыкъ, мюлк да, юй да?»

деб, поэт кеслерин кёкден тюзгенге санаб, кеслерин джашауну тутуругъу сунуб, тюзлюк джалан да кеслериндеди деб, урунганлары уа хиликгя этген байлары ким болгъанларын айтады. Сиз да, биз да (байла да джарлыла да) не тукъум джашасакъ да, ёлюмсюз болукъ туююлбюз. Алай сизни ёлгенигизден сора, дуняда къаллыкъ затыгъыз джокъду, сизден къалгъан байлыкъ, ырысхы да ишлегенлени къолундан джаратылгъандыла. Урунганлары уа тюзлюкге къулланыудан джаратхан затлары къаллыкъды дейди. Поэт былайда «биз» деген сёз бла битеу урунганлары кёргюзтеди. Адамны адамлыкъ борчу тюзлюкге къулланыуду. Нек дегенде, «тюзлюк ёлмейди, чиримейди, аны къылыч кесмейди, залим аты малтамайды, ол кёб залимни бойнун бургъанд, падчахладан къутулгъанд»¹. Бир сёз бла айтыргъа, тюзлюк джашауда алгъа барыу процесси селеймейди,

 ¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик, 1959 дж., 75 бет.

тохтамайды, тюзлюк урунганланы азатлыкъгъа элтирликди. Ол аны джашау кертиликни эсден кетмез образлары бла ачады. Ол чыгъармасы бла Кязим Мечиев джаш төлюге: кыйынлыкъгъа, ауурлукъгъа, сынаулагъа хорлатмагъыз, тюзлюкню хорламы ючюн, терсликни хорланыуу ючюн не кюч-къарыуну да салыб кюрешигиз деб юйретеди.

Кязим Мечиевни философия чыгъармаларында аны кыйлыкъ, акъыл, социология кёз къарамларын, джашау бла ёлюмню юсюнден сагъышларын кёребиз. Ол затланы юсюнде аны поэзиясы не жанлы болгъанын ангылайбыз. «Джашлыкъ — сен садакъ окъ эдинг», «озгъан джауунну джамычы бла къуууб бош кюрешме» деген чыгъармаларында джашауну, джашлыкъ бла къартлыкъны юсюнден сагъыш эте, тюрленнулени диалектикасына акъылы джетеди.

Кязимни 1912 джылда джазылгъан «Мараучуну анасыны джыры» деген чыгъармасын тинте келгенде, поэт кесини чыгъармачылыгъында фольклорну хайырлы джеттишимлерин нечик терен сингдиргенини диалектикасын кёрюрге боллукъду. Назму малкъар халкъны фольклорунда джюрюй келген темагъа джазылгъанды. Фольклордача, мында да уучулукъгъа тебрегенлени джолу болуб, хайырлы уугъа чыгъайыкъ деген тилеклери барды. Тилек интонация мында да сакъланганды. Ол угъай, ёлчеми да фольклоргъа джууукъ болгъаны кёрюнюб турады.

Алай бу назму ич кыйматы бла тергегенде фольклордагъы «Апсатыдан» ахыры бла да башхады. Ол башхалыкъ автор сагъайыулу интонацияны акцентин тюшюрген точкадан тебреб, болумну кертилигине, суратлау кереклени кючлюлюгюне, деталланы джашаулулукъларына дери да ачыкъ кёрюнюб башлайды. Андан сора да, фольклорда «Апсатыны джырларында» хар заманда да сёз уугъа тебрегенлени кеслерине айтдырыб, анда джолубузну болдур деб, мараучулукъну «аллахындан» джалыныб тилеу, аллах бизни унутмай, бир эрир эсе уа деген умут барды. Кязим'а тилек тилеген адамгъа джашы уугъа тебреген ананы сайлайды. Фольклорда мараучула къалай тилей эселе, джашыммы хайырлы къайтар деб, мында да ананы аллахдан тилегенин автор суратлайды. Алай ол аны аллахны къудретине чексиз ийнанганын кёргюзтюр ючюн туююлду.

Уугъа барыуну, анда кийик ёлтюре айланыуну кыйын-
лыгын уста билген, тынгысыз болуб сакълагъан ананы
джюрегинде бир бири бла къаты кюрешген эки сезимни
къайнауун береди: джашы уудан къалай къайтыр деген
джюрекдеги къан тугул бла аууз къабынлары бол-
май, кёзлери аралыб сакълагъан сабийлени халына
джарсыуну сезими ол ана джюрекни къайнатханла ала-
дыла.

«Балам, джугъутур уугъа чыгъаса,
Джюрегим къайгъыдан толад.
Чынгылла тумандан толдула.
Тауда къар, бугъей кёб болад»¹ —

дейди поэт.

Назмудагъы «Балам!» деген сёзню бийик ауаз-
да къайтарылыб айтылуу, кюйсюз тауланы ачы сура-
ты эм башха тюрлю кёб затла ол таулу тиширыуну би-
теу ич дуниясын, психологиялы халын кёрюрге болуш-
ханды.

¹ Кязим. Сайлама чыгъармалары. Нальчик. 1959 дж., 77 бет.

Далхат Маммеев
КЯЗИМ МЕЧИЕВ

На балкарском языке

Редактор **С. Тепсеев**
Художественный редактор **И. Чичкин**
Технический редактор **И. Бабаев**
Корректор **Х. Кулиев**

Сдано в набор 17/XII 1965 г. Подписано к печати
22/III 1966 г. Формат 84×108¹/₃₂. Физ. печ. л. 2,125.

Усл. печ. л. 3,6. Уч.-изд. л. 3,56.

Тираж 500 экз. Заказ № 9948. Ч02091.

Цена 10 коп.

Кабардино-Балкарское книжное издательство
Нальчик, проспект им. Ленина, 33

Тилография им. Революции 1905 года
Управления по печати при Совете Министров КБАССР
Нальчик, проспект им. Ленина, 33